

**Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond**

Sigrid Põld

**Hageri Muinsuskaitseklubi tegevus aastatel 1987 – 1990
(Kohaliku muinsuskaitse liikumise rollist iseseisvuse taastamise
ettevalmistamisel)**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: prof. Tõnu Tannberg

**Tartu
2013**

Sisukord	2
Sissejuhatus	4
1. Muinsuskaitse liikumise rollist Eesti NSV-s	8
2. Hageri Muinsuskaitseklubi asutamine ja tööerakendamine	13
2.1 Hageri Muinsuskaitseklubi asutamine	13
2.2 Hageri Muinsuskaitseklubi koosolekud ja plaanid	14
2.2.1 Koosolek aprillis 1987	14
2.2.2 Koosolek 14.10.1987	15
2.2.3 Otsuse projekt 1987. aasta detsembrist	18
2.2.4 Tööplan 1987. aasta detsembrist kuni suveni 1988	19
2.2.5 Hageri Muinsuskaitseklubi pass	20
3. Hageri Muinsuskaitseklubi tegevus	22
3.1 Loengusari	22
3.2 I Hageri kihelkonnapäev 11.06.1988	23
3.3 Pikemas perspektiivis ette võetud tegevused	28
3.4 Hageri apteek 100	30
3.5 1988. aasta jõulunädal Kohilas ja Hageris	31
4. Hageri Muinsuskaitseklubi uued sihid ja tegevus 1989. aasta suveni	33
4.1 Eesti Muinsuskaitse Seltsi uus osakond Harjumaal ja muinsuskaitse lülitumine päevapoliitikasse	33
4.2 Hageri Muinsuskaitseklubi tegevuse laienemine 1989. aastal	34
4.3 Eesti Vabadussõjas ja I maailmasõjas langenute mälestustahvlite taasavamine 19.02.1989	36
4.4 Kүүidatute mälestuspäev Hageris 25.03.1989	38
4.5 Hageri Muinsuskaitseklubi üldkoosolek 24.04.1989	39
4.6 Emadepäev 14.05.1989	40
4.7 II Hageri kihelkonnapäev 3.06.1989 ja külapäevad	41
4.8 Hageri kalmistupüha	42
4.9 Mälestuskivi näitleja Betty Kuuskemaale	43
5. Hageri Muinsuskaitseklubi tegevuse taandumine	44
5.1 Aktiivne klubiline tegevus ilmutas väsimuse märke	44
5.2 Hageri Muinsuskaitseklubi üldkoosolek 28.09.1989	45
5.3 Jõuluaeg Hageri kirikus 1989. aastal	45
5.4 1990. aasta	46

5.5 III Hageri kihelkonnapäev 9.07.1990	47
5.6 Hageri Muinsuskaitseklubi tegevuse vaibumine	47
Kokkuvõte	49
Die Aktivitäten des Hageri Denkmalschutzvereins 1987 – 1990	
Über die Rolle der hiesigen Denkmalschutzbewegung in der Vorbereitung für die Wiedererlangung der Unabhängigkeit. Zusammenfassung	51
Kasutatud allikad ja kirjandus	54
Lisad	57

SISSEJUHATUS

1980ndad olid Nõukogude Liidus murrangulised. Mitmed liiduvabariigid hakkasid endale suuremat iseotsustamist nõudma. Nõukogude Liit, mis pärast II maailmasõda oli elanud oma „täies hiilguses“, hakkas nelikümmend aastat hiljem siit ja sealt käriseb. Ilmselgelt jäi ka kommunistlik ideoloogia 20. sajandi arengutele jalgu, kuigi teame, et sellise poliitikaga riike eksisteerib ka 21. sajandil.

Nõukogude Liit ei olnud homogeenne, mistõttu oli küllaltki raske summutada erinevates liiduvabariikides ikka ja jälle lõkkele lõõnud rahvuslikke meeleolusid. Nõukogude Liidus oli palju erinevaid rahvuseid, kellel kõigil oli oma erinev kultuuritaust, erinevad religioossed arusaamad ja ajalooline mälu. Seetõttu oli keerukas neid ohjes hoida.

Probleemiasetus.

Ajal, mil Eesti oli okupeeritud, ei olnud eestlased unustanud oma riiki. Isamaaline meelsus oli küll avalikkuse eest peidetud, ent varjatuna enamikes kodudes siiski au sees. Aeg-ajalt tuldi ka koduseinte vahelt välja, kuid see nõudis julgust, sest kunagi ei teadnud, millega arvamuse avaldamine võib lõppeda. Sellegipoolest eksisteeris režiimivastane vastupanu erinevates vormides kogu okupatsiooni aja. Kuni 1950ndate keskpaigani näitasid oma meelsust metsavennad, kes said tegutseda kohalike elanike toel. 1960ndatel oli esiplaanil noorte vastupanu ja 1970ndatel avalikud protestiaktioonid. 1980ndatel oli üheks teetähiseks haritlaste „40 kiri“ ja muud sarnased tegevused. Senises ajalookirjanduses on tänuväärset juba 1980ndaid ja Eesti iseseisvuse taastamise perioodi päris põhjalikult uuritud ning kindlasti jätkub see töö edaspidigi. Enamasti on aga tähelepanu keskmes üleriigilised protsessid ning vähe on käsitletud tollaseid sündmusi lokaalsel tasandil.

Uurimistööd tehes selgus tõsiasi, mida olen kuulnud erinevatelt Raplamaa inimestelt – Raplamaa on justkui „transiit-maakond“ keset Eestit. Peaaegu kõik, kes pealinnast lõuna või lääne poole sõidavad, läbivad Rapla maakonna. Võiks arvata, et see kant ja kultuurimälestised on kõigile teada ja tuntud, kuid nii see paraku ei ole. Mitmed ajalooliselt olulised paigad, mis asuvad Rapla maakonda jäävate ajalooliste kihelkondade aladel, on ka kirjanduses vähe märkimist leidnud. 2012. aasta lõpus ilmunud teos Eesti Muinsuskaitse Selts 25,¹ ei too samuti ära väga palju sündmusi, mis leidsid aset iseseisvumise taastamise perioodil Raplamail. Maakondlike ühenduste ja allüksuste artiklite hulgast Rapla maakonda ei leia, ometi oli muinsuskaitseline tegevus tol perioodil Raplamail väga aktiivne.

¹ Eesti Muinsuskaitse Selts 25. Koostaja ja tegevtoimetaja Jaan Tamm. Tallinn, 2012.

Seetõttu olen oma töös võtnud uurimise alla selle Kesk-Eesti maakonna ühe väikese küla – Hageri – Muinsuskaitseklubi tegevuse Eesti iseseisvuse taastamise ajal aastatel 1987–1990 ning jälginud arenguid ja tegevusi, mis toimusid klubi eestvõttel Hageris ja Kohilas. Käesolevas töös otsitakse vastuseid eelkõige järgmistele küsimustele: kuidas olid valmis kohalikud inimesed kaasa lööma ühisüritustel, talgutel, mälestuste kogumisel jne.?; kuidas kaasas üldsus oma tegevusse kohaliku koguduse?; kuidas reageeris või ei reageerinud kohalik omavalitsus?; millised olid valupunktid, millega pidi muinsuskaitseklubi tegelema? Seega on bakalaureusetöö üheks sihiks näidata, kuidas kohalikul tasandil läbi erinevate ürituste ja tegevuste toimus rahva organiseerumine. Töö eesmärgiks on aga kaardistada olulisemad sündmused ja ettevõtmised, mis toimusid aastatel 1987–1990 ja seda eelkõige Hageris, kuigi paralleelselt käsitlen ka veidi Kohilat ning kogu tolleaegset omavalitsusüksust – Rapla rajooni (loodi 1950), nii palju kui see antud teema jaoks on vajalik. Et ajaloolise kihelkonna piirid olid laiemad ning hõlmasid tollel ajal erinevaid rajooni, tänaasel päeval erinevaid valdasid, siis esineb töös ka teisi paiku.

Hageri on ajalooline kihelkonna keskus, kus asusid mitmed inimestele olulised asutused – kirik, kalmistu, kihelkonna kool, Hoiu-laenu ühistu, kauplused, apteek ja arstipunkt. Täna on Hageri seoses raudteevõrgu rajamisega, tööstuse arenguga ning nõukogude okupatsiooni tulekuga, kaotanud oma tähtsuse Kohilale. Viimasest on aga kujunenud üks elujõulisemaid omavalitsusüksuseid Rapla maakonnas.

Ometi ei ole ka Hageri täielikult varju jäänud ning rühub visalt Kohila järel, olles üheks oluliseks partneriks valla keskusele. Hageris on veel säilinud nii mõnigi asutus, mis asutatud nõukogude ajal või mille ajalugu ulatub veelgi kaugemale. Hageri, kui kihelkonna keskus, on inimestele endiselt oluline, sest siin asub valla ainus luterlik kirik, mille rolli 1987–1990. aastatel ei saa alahinnata. Hageris on ka ajalooline kalmistu, kihelkonna teede ristumiskoht, arhailine ja üks vanim Eestis säilinud vennastekoguduse palvemaja. Hagerist on pärit paljud kuulsad kultuuritegelased, seal elas üks tuntumaid baltisaksa pastoreid, olles samas ka eelviimane saksa praost Konstantin Thomson (1865–1938), Hageri koguduse kirikumõisas oli arvatavalt üks esimesi Baltikumi kunstikoole,² Hageri lähistelt rabast on leitud muumia, kelle seljas olnud riieidest on saanud Eesti vanimad säilinud tekstiilid³ jne. Seda loetelu võiks veel pikalt jätkata.

Aastaid 1987–1990 võib pidada Hageris ühiskondlikult aktiivseks perioodiks. Inimesed korraldasid erinevaid üritusi, võtsid ette ühiseid talguit, arutasid, mõtlesid ja tegutsesid. Krista Mägi, kes on analüüsinud kodanikealgatusi 1980ndate lõpus Raplamaal on toonud välja need

2 Virve Õunapuu. Hageri kirikumõisast: mõisas olnud kunstikoolist said tuule tiibadesse mitmed Euroopa suurusjärgu kunstnikud. – Oma vald, 17 juuni 2012.

3 Olev Streff. Leiud rabast. J. Kruusi 1973. a kirjutiste järgi. - Kohila. Kohila sovhoosi administratsiooni partei-ametiühingu- ja komsomolikomitee infoleht nr 8, august 1988.

väärtused, millest inimesed tollel ajal juhindusid – vabadus, õiglus, rahvuslus, patriotism, keel, demokraatia, ausus, väarikus, enesemääratlemine jne.⁴ Sellised väärtushinnangud ei olnud loomulikult omased vaid Rapla maakonna inimestele vaid üle Eesti tajutavad.

Käesolev uurimistöö on aga kitsamalt piiritletud, käsitlen oma töös vaid Hageri Muinsuskaitseklubi tegevust muinsuskaitseliikumise arengu üldises kontekstis. Seetõttu ei leia antud töös põhjalikumalt käsitlemist Kohila Rahvarinde liikumine, EELK (Eesti Evangeelne Luterlik Kirik – S. P.) Hageri kogudus, Kohila Baptistikogudus ega teised konfessioonid ning organisatsioonid, kelle tegevus sel perioodil märkimisväärselt hoogustus. Küll aga võivad antud nimed esineda riivamisi teemades, seotuna põhiteemaga.

Trivimi Velliste, kes oli muinsuskaitseliikumise üks algatajatest on öelnud: „Muinsuskaitseliikumise sünni ja jõuline areng on mõneti ootuspärane ja loomulik, sest esivanemate pärand on meie rahvale alati püha olnud. Ja teiselt poolt polnud sellega liitumine nii ohtlik kui otsene vabadusvõitlus. /.../ Muinsuskaitse läks paljudele hinge, seltse ja klubisid tekkis lausa ajalooliste kihelkondade ja maakondade kaupa, suuremates linnades ka asutustes, koolides jm.“⁵

Seetõttu ei ole üllatav, et ka Hageri aktiivsed inimesed oma seltsingut looma hakkasid. Õigupoolest olid tollase muinsuskaitseliikumise juured juba varasemas ajas. 1980ndate aastate alguses oli arheoloog Mati Mandeli juhatusel tehtud proovikaevamisi Adila külas, Hageri kihelkonnas.⁶ Selle ürituse eestvedajad olid kohalikud koduloo uurijad ja ajaloo huvilised, kes 1987. aastal panid aluse Hageri Muinsuskaitseklubile.

Töö struktuur.

Töö on koostatud peamiselt kirjanduse ja artiklite põhjal, aga ka klubi kroonikast ning koosolekute protokollidest saadud andmetele toetudes. Tegemist on võrdlev-ajaloolise uurimistööga, mis koosneb viiest suuremast teemast, mis omakorda jagunevad alateemadeks. Esmalt tutvustatakse muinsuskaitseliikumise rolli Eesti NSV-s, kuivõrd töös käsitletud periood jääb veel nõukogude aega ning ka uus muinsuskaitse seltsiliikumine sai alguse nõukogude vabariigis.

Teine, kolmas ja neljas peatükk kirjeldavad Hageri Muinsuskaitseklubi loomist ning aktiivse tegevuse aastaid. Nendes peatükkides antakse ülevaate, kuidas kohalikud inimesed aktiveerusid. Mida pakkus Hageri Muinsuskaitseklubi kohalikele elanikele ning mida ta ootas kohalikele

4 Krista Mägi. Kas kodanike komiteede lugu saab käsitada vaimse kultuuri pärandina? – Nädalise lisaleht. Koduloolane, 13.august 2011.

5 Trivimi Velliste. Saateks. – Eesti Muinsuskaitse Selts 25. Koostaja ja tegevtoimetaja Jaan Tamm. Tallinn, 2012, lk.8.

6 Olev Streff. Kodukandi muistsed külad. – Kohila. Kohila sovhoosi administratsiooni partei- ametiühingu- ja komsomolikomitee infoleht nr 1, jaanuar 1988.

elanikelt. Millega said Hageri inimesed ise kaasa aidata ning kuidas läbi aktiivse tegevuse ning protsessi jõuti nii kaugele, et järgmised rahvasaadikud valiti nende hulgast, kes olid parteitud või kommunistliku parteiliikmed, kuid aktiivsed osalejad muinsuskaitse töös.

Viimases peatükis käsitletakse Hageri Muinsuskaitseklubi aktiivse tegevuse hääbumist ning klubilise tegevuse lõpetamist. Selles peatükis vaadeldakse Eesti ühiskonda laiemalt, sest põhjused aktiivse tegevuse lõpetamiseks ei olnud ainult lokaalsed, vaid tugevasti mõjutatud ka üldistest tendentsidest ja muutustest riigis.

Allikad ja kirjandus.

Töö kirjutamisel oli tänuväärseks abimaterjaliks 2012. aastal Eesti Kunstiakadeemias Riin Alatalu poolt kaitstud doktoritöö muinsuskaitseliikumisest siirdeühiskonnas.⁷ Riin Alatalu tööst saab väga hea ülevaate sellest, kuidas ühest seltsist kujuneb välja riiklik amet ning millised olid selle ameti ülesehitamise rõõmud ja mured.

Üldisemat pilti antud ajajärgust aitas näha äsja ilmunud koguteos Eesti Muinsuskaitse Selts 25.⁸ Tegemist on väga põhjaliku käsitlusega ning hea ülevaatega Eesti Muinsuskaitse Seltsi tegevusest. Kuigi Hagerit mainitakse seal vaid põgusalt ning ka Rapla maakonnast üldiselt on vähe juttu, on tegemist siiski väga laiapõhjalise teosega. Hea, et raamatul on palju autoreid, kes kõik saavad anda oma nägemuse ärkamisajast ning enda tegevusest seoses Muinsuskaitse Seltsi ettevõtmistega.

Nagu juba mainitud, on Rapla maakonna kohta vähe uurimuslikke materjale. Seetõttu on hea, et ajakirjanik Tõnis Tõnisson on üles kirjutanud oma mälestused raamatusse.⁹ Selle raamatu suurim viga on see, et puuduvad allikaviited. Kuna tööd kirjutades vaatasin läbi kõik kohalikud ajalehed antud ajavahemikust, siis selgus, et enamus materjale mida Tõnis Tõnisson oma raamatus kasutas on võetud ajalehest Ühistöö. Aga mitte kõik. Seetõttu oleks tahtnud lugeda rohkem sellest, millele tema info toetub. Kahjuks peab mainima, et antud raamatus on sees ka faktivigu ning raamatu üldine ülesehitus on tendentslik. Seda, et teos on ka väga „ühe mäta otsast vaadatav pilt ajalool“ ei saa ilmselt pahaks panna, sest tegemist on mälestuste üles kirjutusega. Küll aga tuleb seetõttu suhtuda raamatus kirjapandusse teatud ettevaatusega.

Hageri muuseumis on teatud hulgal materjali Hageri Muinsuskaitseklubi tegevusest. Heaks abimaterjaliks oli tööd kirjutades Hageri Muinsuskaitse klubi tegevuse kroonika, mille on üles

7 Riin Alatalu. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002: rahvuslikust südametunnistusest Eesti NSV-s omanikuahistajaks Eesti Vabariigis. Tallinn, 2012.

8 Eesti Muinsuskaitse Selts 25. Koostaja ja tegevtoimetaja Jaan Tamm. Tallinn, 2012.

9 Tõnis Tõnisson. Ükskord me võidame... Tagasitulekutee raske algus. Ajakirjaniku märkmeid taasiseseisvumise algusest. Rapla, 2008.

kirjutanud Vaike Bürger,¹⁰ kauaaegne Hageri Rahvamaja juhataja.

Samuti sain informatsiooni erinevatest ajalehtedest. Juba mainitud kohalik rajoonileht Ühistöö pakkus artikleid kohalike muinsuskaitseklubide tegevusest, aga samuti üldisemalt rajooni ja ühiskonna toimimisest sel murdelisel perioodil. Ajaleht Eesti Kirik hakkas ilmuma aastal 1990. Seetõttu ei olnud võimalik sealt leida päevakajalisi ülevaateid sündmustest 1980ndate lõpus. Küll aga on mitmetes hilisemates numbrites kirjeldatud toonaseid sündmusi ning eriti nüüd, kui pöördelistest hetkedest on äsja möödunud 25 aastat.

Hageri koguduse tegemiste kohta oli võimalik lugeda koguduse sõnalisi ja arvulisi aruandeid, mis omakorda laiendasid pilti. Taustainfoks ning tollaegse meelsuse ja vaimsuse mõistmiseks analüüsisin Lembit Kaljuste päevaraamatuid. Kahjuks ei olnud võimalik neid oma töös tsiteerida, kuna tegemist on isiklike märkmetega, küll aga aitasid need mõista 1980ndate lõpu meeleolusid väikses Hageri külas.

Usun, et Eesti lähiajaloo kirjapanemisel ongi peamisteks allikateks inimeste isiklikud mälestused, ajakirjanduses ilmunud artiklid, erinevate organisatsioonide aruanded ja kroonikad. Üleriigiliste sündmuste kohta on ilmunud mitmeid kokkuvõtteid ja uurimusi, väikeste kohtade kohta aga veel vähe. Seetõttu oli antud tööd kirjutada väga huvitav, sest veel avaldamata materjalidest võis leida pidevalt uut ja üllatavat informatsiooni, mis tänaseks päevaks unustatud.

Kohila vald plaanib välja anda Hageri kihelkonna ajalugu. Usun, et antud uurimustööst on kasu ka sellele raamatule, kuna töö käsitleb kihelkonna lähiajalugu.

10 Hageri Muuseum (HM). Hageri Muinsuskaitseklubi kroonika 1987-1990. Koostanud Vaike Bürger.

1. MUINSUSKAITSELIIKUMISE ROLLIST EESTI NSV-s.

Muinsuskaitse kui institutsioon tegutses Eestis ka siis, kui Eesti kuulus NSV Liitu. Muinsuste kaitsmisele pöörati küll tähelepanu, kuid mitte sellises mahus ja järjekindlusega nagu seda tänapäeval tehakse. Ega ka sellise õhinaga nagu seda Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise perioodil tehti.

Ajaloolane Riin Alatalu ütleb oma töös: „Vabariiklik Muinsuskaitse organisatsioon, mis tegeleb pärandkultuuri ja selle kaitsmisega, eksisteeris ka nõukogude ajal. Tegeleti riigi poolt vaadatuna oluliste ehitiste restaureerimisega, kuigi neid objekte, mis korda tehti polnud väga palju. Kokku teostati aastatel 1950-1985 remondi-, konserveerimis- ja restaureerimistöid kõigest 300 arhitektuurimälestisel.“¹¹

Tegemist oli riikliku organisatsiooniga, kellel oli võim ja õigus otsustada, milline ajalooline objekt vajab säilitamist, milline mitte. Valiku tegemisel oli määravaks pigem poliitiline mõtlemine, mitte niivõrd objekti tegelik kultuuriline väärtus. Olulised polnud ka eestlaste kui rahvuse ajaloo seisukohalt olulised objektid, veel vähem ehitised, monumendid või märgid, mis olid vahetult enne okupatsiooni režiimi algust püstitatud nagu mälestussambad jms. Lasti laguneda enamikul mõisahoonetest. Kohila vallas lagunesid nii Tohisoo, Kohila kui Sutlema mõis. Parkovi mõis (tuntud ka kui Parkhof ja Päraka), mis oli praktiliselt hävinud 1905 aasta sündmuste käigus, jäigi rusuhunnikuks. Kirikumõis – Kirikla külas – sai II maailmasõja ajal ülesande majutada pealinlasi, kes 1944. aasta märtsi pommitamise järel olid kodu kaotanud. Härrastemajja paigutati mitu perekonda ning mõned pered pidasid seal samas saali parketil ka kitsi – ei mingit kultuuripärandi säilitamist.

1980ndate esimeses pooles ja mõnel pool juba ka 1970ndatel, hakkas eestlastes tekkima suurem huvi oma ajaloo vastu. Põlvkond, kes elas Eesti Vabariigis kandis teadmisi kogu nõukogude perioodi. Järgmine põlvkond, kes sündis nõukogude ajal või vahetult enne okupatsiooni aja algust, ei omanud enam isiklike mälestusi Eesti Vabariigist. Väljas pool kodu olid sellised teemad tabu ning loomulikult ei rääkinud kooliõpikud just palju eesti rahvakultuurist ja ajaloost. Tegemist oli põlvkonnaga, kes hakkas huvituma oma koduloost kui tundis, et pärimus hakkab kaduma, kuid seda on vaja väärtustada ja säilitada.

Mitte vähem tähtsaks tuleb selle juures pidada ka väikseid „võnkeid“ valitseva režiimi suhtes. Koduloo ja ajaloo uurimine oli võimalus koonduda ning tegeleda asjaga, mis polnud otseselt keelatud, kuid mille nime all sai ajada ka „Eesti asja“ – olgugi, et need olid esialgu pigem

11 Riin Alatalu. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002, lk. 137.

rahvuslikud tunded, mis inimesi koondasid. Samuti oli oluline kultuuri taust, mis sundis tegutsema nii eestlasi, aga ka teisi idaeurooplasi nagu selgub Riin Alatalu uurimustööst: „Muinsuskaitse kui mälu hoidjal oli Eesti riikliku iseseisvuse taastamisel väga eriline ja kandev roll. Ida-Euroopa riikide vabadusliikumisel on kõikjal tugev kultuuriline taust. Ida-Euroopa riikide ja nende enesemääramisõiguse taastamine langes ajalisel kokku laiema postmodernistliku huviga ajaloo rekonstrueerimise ja mõtestamise vastu, mis tõenäoliselt aitas ka Läänel paremini mõista siinseid pürgimusi. Eesti vabadusliikumist iseloomustab muinsuskaitse, ajaloo ja ajaloolaste väga suur osakaal. /.../ Vabakonda ja demokraatlikku maailmavaadet aitasid luua muinsuskaitse klubid. Veerand sajandi eest alanud muinsuskaitseliikumine tipnes meie toona tähtsaimaks mälestiseks nimetatud Eesti Vabariigi taastamisega.“¹²

Nõukogude ühiskonnas ei olnud soositud kodanikualgatused ega seltsingud, eriti need, mis tegelesid „kahtlaste asjadega“ ja Eesti Vabariigi ajaloos „tuhnimine“ oli seda kindlasti. Muinsuskaitseliikumine tegutses esialgu ettevaatlikult, kuigi ka selline tegevus tekitas võimukoridorides küsimusi nagu meenutab ajakirjanik Tõnis Tõnisson: „Kuigi seltsi (Eesti Muinsuskaitse Seltsi – S.P) asutamiseni niipea veel ei jõutud, hakkas võimudele järjest rohkem ärevust tekitama laiaulatuslik, justkui paisu tagant pääsenud muinsuskaitsealane aktiivne tegevus, mis otsis eestlaste OMA jälge valdavalt sõjaeelsest ajast, mida EKP (Eestimaa Kommunistlik Partei – S.P) palgal olnud ajaloolaste kirjutatud paksude raamatute järgi polnud kunagi olemaski olnud.“¹³

Inimesed janunesid muutuste ja korrastatuse järele. Riin Alatalu väidab, et „meid ümbritsenud ja ümbritsev lagunev pärand on vastuolus eestlase enesekuvandiga muinsusteadlikust rahvast. 1987 aastal massiliikumiseks muutunud muinsuskaitse seltside tegevus tõstis teravalt esile inimeste igatsuse heakorrastatud ja minevikku austava keskkonna järele.“¹⁴

Küllap nii see oligi, ent neid põhjuseid, miks 1980ndatel muinsuskaitse seltsidesse ja klubidesse rahvas koondus, oli veelgi. Igaühe motiivid olid erinevad, kuid kindlasti oli kõigil soov midagi ise ära teha, et stagnatsioonist välja rabeleda. Kehtis mõte – koos suudame palju ning nii koondusid tuhanded inimesed üle Eesti. Tõnis Tõnisson: „Muinsuskaitseliikumisel oli Eesti taasiseseisvumises väärikas koht. 1988. aasta alguses oli see ainus kõiki rajooni kattev ja sadu inimesi ühendav organiseeritud opositsiooniline liikumine, mida võimud pidid, kas või hambad ristis taluma. /.../ Muinsuskaitseliikumisele teeb au, et võim märkas teda praktiliselt kohe pärast sündi. Ka unises Raplas. Ega muidu oleks EKP Rapla rajoonikomitee 1988. aasta märtsipleenumil hoiatanud: „Muinsuskaitse õilis üritus ei tohiks muutuda minevikus tuhnimiseks, vaid tegelda tuleks

12 Riin Alatalu. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002, lk. 27.

13 Tõnis Tõnisson. Ükskord me võidame.... Tagasitulekutee raske algus, lk. 27.

14 Riin Alatalu. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002, lk. 138.

kultuuri aktuaalsete probleemidega.¹⁵

Antud väites oli tunda võimu hirmu, sest koonduma olid hakanud suured massid, keda ei olnud lihtne hallata. Seda, et võimud tundsid end ebamugavalt näitab ka Keskkomitee propaganda – ja agitatsiooniosakonna juhataja S-A. Villo salajane märgukiri 1987. aastast. Selles seisab: „Aastast 1986 saavutas laialdase leviku omaalgatuslike mitteformaalsete ühiskondlike ühenduste – muinsuskaitseklubide loomine, põhiliselt territoriaalsel alusel, aga ka töökollektiivide juures. 1987 a augustis oli selliseid klubisid vabariigis üle 30. liikmete üldarvuga üle 1200. inimese. Klubid ühendavad inimesi, kes enamjaolt on tõsisel mures ajalooliste ja kultuuriliste väärtuste säilimise pärast. /.../ Võttes vastu üldsuse ettepaneku, pidas Eestimaa KP KK (Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee – S.P.) büroo k.a. aprillis otstarbekaks luua ajaloo- ja kultuurimälestiste kaitse ühing. /.../ Pikka aega oli muinsuskaitseklubide loomine ja tegevus parteiorganisatsioonide mõjusfäärist väljas. Äärmiselt vähe oli klubides kommuniste. Kontrollimatust klubide tegevuses lubasid kohalike nõukogude organid.“¹⁶

Selline salajane märgukiri näitab selgelt, kuidas võimud tunnetasid survet ja kuidas püüti loodava ühingu kaudu olukorra üle kontrolli saavutada. Nagu on üldteada, ei suudetud võimude seisukohalt enam kuigi palju asja parandada: „Eesti Muinsuskaitse Selts on oma tekkeloolt ennekõike kui oluline tugev lüli perestroika ja ühiskondlike murrangute aegsetest liikumistest ja sellel on kindel koht totalitaarse ühiskonna kokkuvarisemisel. EMSi (Eesti Muinsuskaitse Selts – S.P) teene on ühiskonna ajaloolise mälu taastamine, ilma milleta ei oleks hirmuühiskonnas elanud inimesed suure tõenäosusega julgenud okupatsiooni vastu astuda.“¹⁷

Mereteadlane Tarmo Soomere on tulnud välja huvitava hüpoteesiga, miks ikkagi rahvas nii kiiresti ja sujuvalt muinsuskaitseliikumise „mütsi“ alla koondus.

„Eesti viimaste aastakümnete religiooniloo uurijad on märkinud huvitava asjaoluna väga laialdaselt levinud oikumeenilist meelsust juba 1970ndatel ja 1980ndatel aastatel. See oli aeg, kus erinevatesse konfessioonidesse kuulunud noored töötasid õlg õla kõrval, ühes suunas vaadates ja ressursse jagades. Selle töö väljundiks olid nii kiiresti arenev kaasaegne muusika, ühised suvised kokkusaamised, suvemalevad kirikute juures kui ka kvaliteetse religioosse ja filosoofilise kirjanduse kättesaadava(ma)ks muutmine. Märksa olulisem oli aga ärksate inimeste tähelepanek, et režiimi haare on nõrgenenud ning paljud ettevõtmised ja sündmused, mis paarkümmend aastat varem võinuks väga halvasti lõppeda, kutsuvad esile vaid jõuetu näpuviibutuse. /.../ Selles mõttes meenutab kõnesoleval ajal erinevates konfessioonides toimunud konsolideerumine ja kvaliteetse

15 Tõnis Tõnisson. Ükskord me võidame.... Tagasitulekutee raske algus, lk. 28.

16 Hirvepark 1987. 20 aastat kodanikualgatusel, mis muutis Eesti lähiajalugu. Toimetaja Tõnu Tannberg. Tallinn, 2007, lk. 256.

17 Riin Alatalu. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002, lk. 155.

informatsiooni levik protsesse, mis eelnesid kommunistliku korra lagunemisele Poolas, kus nende sündmuste närvikavaks oli katoliku kirik. Eestis toimus üsna sarnane areng, vaid selle vahega, et enam-vähem ühtse närvisüsteemi asemel olid hajutatud võrgustikud. Nimelt nende olemasolu tegi võimalikuks algul muinsuskaitse liikumise ning seejärel iseseisvuspüüete plahvatusliku kasvu. Edasi läksid asjad tagasi oma raamidesse: enamus protsessi algul vedanud loomeinimesi, vaimulikke ja ristiinimesi suundusid oma igapäevase töö juurde ning need, kel isu võimu järel või kutsumus ja võimed teisi juhtida, rahvaesindajateks ning riigiisadeks.¹⁸

1988. aastal kui oli asutatud ka Raplasse Muinsuskaitseklubi, käis Trivimi Velliste seal külas ning mainis oma kõnes muuhulgas, et „ajalugu ei pea olema ühe professori hinnanguline käsitlus sündmustest, vaid paljude inimeste mälestuste kogu. /.../ Igal paigal on mõistagi omad aktsioonid-vajadused, mis sündinud arusaamast, et muinsuskaitse pole mitte luksus, vaid on paratamatus.¹⁹

Nii toonitas ta avalikult, et oma pärimust, kultuuri ja ajalugu on vaja tunda ja säilitada. Paljudes paikades oli sellega juba alustatud.

Riin Alatalu ütleb, et „muinsuskaitse on mõtteviis, mis käsitleb mitte ainult riiklikku pärandit, vaid ka väärtushinnanguid ja kultuuritundlikku elukeskkonda laiemalt. /.../ Muinsuskaitse eesmärk on hoida Eesti kultuuri ja ajaloo materiaalseid väljendusi.“²⁰

Selline oli 1980ndate lõpus ka mõtteviis, millega muinsuskaitse klubid tegelema hakkasid. Hageris ja Kohilas hakkas aktiivselt tegutsema ajaloo huviline mees Olev Streff. Tegemist oli harrastusajaloolasega, kes ise elas Tallinnas, ent kelle juured olid Hageri kihelkonnas, seetõttu ka suurendatud huvi just selle paikkonna vastu.

18 Tarmo Soomere. Tõrvikuid läites. – Usk vabadusse. Artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel. Koostanud Anne Velliste, Tallinn, 2011, lk. 250-251.

19 Ester Šank. Paratamatu muinsuskaitse – Ühistöö, 17.03.1988.

20 Riin Alatalu. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002, lk. 14.

2. HAGERI MUINSUSKAITSEKLUBI ASUTAMINE JA TÖÖLERAKENDAMINE.

2.1. Hageri Muinsuskaitseklubi asutamine

Hageri muuseumis olevatest materjalidest, Hageri Muinsuskaitseklubi kohta, leiab protokoll klubi loomise koosolekust, milles seisab – „endise Hageri kihelkonna piirkondliku muinsuskaitseklubi asutamiskoosolek toimus 14. aprillil 1987. aastal Kohilas, Männi talus – Kohila keskkooli praktikabaasis. Kohal oli 29 liiget.“²¹

Esimesel koosolekul oli päevakorras:

- ▲ Muinsuskaitse Seltsi tegevuskava tutvustamine ja seostamine kodukandi probleemidega,
- ▲ Mõttevahetus ja ettepanekud klubi asutamise ja tegevussuundade kohta,
- ▲ Asutamisüriku koostamine,
- ▲ Eestseisuse valimine.

Esimese teema kohta tegi ülevaate Mati Mandel, kes selgitas, et Eesti NSV-s ei ole ametlikult Muinsuskaitse Seltsi, vaid on Muinsuskaitse Klubi Nõukogu. Muu hulgas mainis ta, et muinsuskaitse klubi ülesanne peaks olema kooliõpilaste ja kohalike aktiivsete inimeste kaasa tõmbamine koduloo ja ajaloo uurimisse. Et kirjutataks üles vanemate inimeste mälestusi jne.

Mõttevahetuse all rääkis Olev Streff juba tehtust. Ruila koolis oli loodud koduloomuuseum, Kohila Keskkoolis koduloonurk, Sipa ja Adila vahelisest metsast avastati vana keskaegne veskikoht ja muinaspõllud. Leitud oli ka kultuskive ja kalme. Samuti tutvustas O. Streff edaspidist tegevuskava. Samal teemal rääkisid ka Ruila ja Kohila kooli esindajad Helmes Tungla ja Heljo Terno.

Esimesel koosolekul valiti 12-liikmeline eestseisus, mille esimeheks sai Olev Streff. Teised liikmed olid Aivo Sildvee, Einar Heinvee, Mihkel Tomson, Kalle Talviste, Leo Kalmet, Heino Vilipere, Linda Margin, Heino Laaser, Harald Põldmäe, Vilhelmine Saarna ja Meida Tammsalu.²² On märkimisväärne, et klubi eestseisusse valiti ka tolelaegne Kohila sovhoosi direktor Kalle Talviste.

See oli klubi ametlik loomine. Tegelikult käidi aktiivselt koos ning Olev Streffi poolt korraldati mitmeid erinevaid üritusi juba varem nagu selgus ka tema ettekandest.

Edaspidisest tegevuskavast tõi Olev Streff välja, et tuleb püüda säilitada ajaloolisi traditsioone, teha kohaliku rahva seas muinsuskaitsealast selgitustööd, eriti tuleks harida noori. Vaja oleks välja selgitada arvelevõtmata muistised. Üheks esmaseks ülesandeks võeti 200aastase

21 HM. Hageri Muinsuskaitse Klubi loomise käsikirjaline protokoll, 14.04.1987.

22 HM. Hageri Muinsuskaitse Klubi loomise käsikirjaline protokoll, 14.04.1987.

kalmistu korrastamine.²³

Klubi ja oli sõnastatud ka esimesed eesmärgid. Põhikirja kohe ei koostatud.

Kuna klubil puudusid oma ruumid, siis koosolekuid peeti mitmel pool – Kohilas, Hageris ja Ruilas.

Lisaks tegevustele, mida hakati korraldama klubi eestvõttel, oli Olev Streff isiklikult väga aktiivne ning püüdis korraldada Kohila kooliõpilastele erinevaid ettevõtmisi. Selleks käis ta usinalt koolis ning koostas ajaloo huvilistest õpilastest nimekirjad. Täpselt ei ole teada, kui palju plaanitud ellu viidi, sest plaanid olid suured – külastada ühiselt ajaloo muuseumi, viia läbi väljakaevamisi jne. Kindlasti oli aga abi Olev Streffi ajaloo tundidest, kus ta rääkis noortele kui oluline on tunda oma juuri. Nii on mitmete kooliõpilaste nimede taha nimekirjades lisatud hiljem külade ja talude nimed, millega on õpilane perekondlikult seotud, vaatamata sellele, et sellel ajal elati juba enamasti alevis. Selline pooleldi sunniviisiline, pooleldi soovituslik „oma juurte“ otsimine oli hädavajalik, sest urbanistlik mõtlemine oli võimust võtmas ning paljud noored ei leidnudki neid külasid, kust olid nende esivanemad pärit.

2.2. Hageri Muinsuskaitseklubi koosolekud ja plaanid

Klubi pidas koosolekuid ja kokkusaamisi pidevalt, kuigi mingit kindlat regulaarsust neil ei olnud. Ühiseid ettevõtmisi oli esialgu vähe, üksikisiku tasandil sõltus tegevus inimese enda aktiivsusest.

1987. aasta oli aasta, kus alles kombati maad, et mida ja kui suurelt üldse tohib ette võtta. Võimalused millegi uue ja mõni aeg tagasi veel lubamatu korraldamiseks, tulid järk-järgult. See, mis suvel veel keelatud oli, võis sügisel juba võimudelt loa saada.

2.2.1. Koosolek aprillis 1987

Aprillis 1987 peetud teisel koosolekul oli kohal ajaloolane Mart Laar, kes tutvustas uut ajaloo – ja kultuurimälestiste kogumise meetodilist juhendit. On märkimisväärne, et ajalugu ei hakatud uurima ega arheoloogilisi kaevamisi teostama oma suva järgi, vaid püüti lähtuda eeskirjadest ja nõuetest. Iseasi on see, kui palju meetodilist juhendit mälestuste korjamisel siiski rakendati ja kui palju üldse üleskirjutusi tehti. Sellist statistikat pole. Kahjuks ei ole kokku kogutud materjale kusagile ühiselt talletatud. Kui keegi midagi kellegi juures üles kirjutas või lindistas, siis jäi see materjal selle isiku kätte. Üheks põhjuseks oli kindlasti arhiivi puudus, õigemini puudus ju ka koht, kus üldse klubi regulaarselt koguneks või oma materjale hoiaks. Hea meel on, et vähemalt

23 Olev Streff. Asutati Hageri muinsuskaitseklubi – Ühistöö, 30.05.1987.

klubi juht Olev Streff, kes tõepoolest käis mälestusi inimestelt korjamas, need ka edasi toimetas Eesti Muinsuskaitse Seltsi. Tema kogutud pärimuse kohta on märge ajakirjas Kultuur ja Elu.²⁴

Teiseks põhjuseks, miks mälestuste kogumine ei sujunud, pean ma vähest organiseeritust klubi toimimises. Klubi juht oli kahtlemata võimekas harrastusajaloolane, suurepärase suhtleja ja uurija, kuid klubiline tegevus jäi selle kõrval vähem organiseeritud tegevuseks.

Seda, et Hageri Muinsuskaitseklubi oli esimene omataoline Rapla rajoonis teati hästi ning ka rajooni ajaleht kajastas Hageris toimuvat ja klubi tegevust mitmeid kordi juba 1987. aastal. Kuigi Hageri on väike koht, elasid ja elavad ka praegu seal aktiivsed inimesed. Ilmselt neil oli kergem alustada kehtiva võimu vastu protestitegevust, sest Rapla, kus samuti „tuli tuha all pulbitses“ oli liiga nähtav ja liiga lähedal kohalikule parteibüroole. Seal asutati Muinsuskaitseklubi 1988 aastal.

1987. aasta 9. juuli rajoonilehes on artikkel – Mida teha Hageriga? Selles antakse ülevaade Kohila külanõukogu väljasõiduistungist Hagerisse, mis toimus juba mais. Seda, et väljasõiduistung toimub Hageris, anti teada Kohila sovhoosi infolehes ja oodati inimestelt ettepanekuid ja küsimusi, mis on päevakorral. Peamiselt huvitas kohalikke, mida sovhoos plaanib teha seismajäänud Hageri tuletõrjehoonega? Pakuti, et selle võiks anda Muinsuskaitse klubi kasutusse. Samuti tunti huvi, mis saab vanast koolimajast ja Hageri kabelist?

Artikli autor ütleb, et „koosolek peeti ära. Hageris jäi küll kindel tunne, et sealsed elanikud hoolivad oma kodukohast. Võeti kätte ja koristati üheskoos Hageri kalmistu, initsiatiiv kuulus vastsele muinsusklubile. Niisuguse klubi asutamine iseenesestki viitab elujõulisusele. See saab tulla ikka kultuuri järjepidevusest, mille hoidmine on muinsusklubide peamisi sihte.“²⁵

Asutamiskoosolekule järgnenud pikal suvel ei toimunud teadaolevalt organiseeritud klubilist tegevust. Plaaniti kihelkonnapäeva, kuid see jäi erinevatel põhjustel siiski 1987 ära. Aeg ei olnud veel küps ka teiste suuremate ühiste ettevõtmiste jaoks.

2.2.2. Koosolek 14.10.1987

Klubi kolmandal üldkoosolekul, mis kogunes 14. oktoobril 1987 oli vaid kaks päevakorrapunkti:

- 1) Eesti Muinsuskaitse Seltsi loomise olukorrast,
- 2) Delefaatide valimine Eesti Muinsuskaitse Seltsi asutamiskongressile.

Olev Streff mainis, et Eestis on juba 65 muinsuskaitseklubi. See tähendas, et liikmete arv oli aukartustäratavalt suur. Hageri klubi liikmete arv 14. oktoobri seisuga oli 69.²⁶

24 Kultuur ja Elu, mai 1988.

25 Ester Šank. Mida teha Hageriga? – Ühistöö, 9.07.1987.

26 HM. Hageri muinsuskaitseklubi üldkoosoleku protokoll 14. oktoober 1987.

Loomisel oli ülevabariigiline Muinsuskaitse Selts. Rahvas märkas, et see on „kanal“, mille kaudu saab arvamust avaldada ja meelsust näidata. Olen kindel, et seltsiga liitujate hulgas ei olnud kõik pärandkultuurihuvilised, vaid neid põhjuseid oli mitmeid, miks liikmeks astuti – kasvõi vajadus kuhugi kuuluda, mis ei oleks seotud okupatsiooni režiimiga. Arvan, et R. Alatalu ütleb oma doktoritöös üsna õigesti: „Eesti vabariigi taastamisel kuulus Eesti Muinsuskaitse Seltsi iga sajas eestlane, muinsuskaitse oli toona suure osa eestlaste enesemääratluse tähtis osa.“²⁷

Hageri klubi valis enda esindajateks üle-Eestilisse seltsi Olev Streffi, Endel Polma, Peeter Araste ja Olavi Verevi. Nagu teada, valiti Olev Streff ka Eesti Muinsuskaitse Seltsi volikokku.

Hageri koosolekul rääkis Olev Streff Eesti Muinsuskaitse Seltsi loomise olukorrast ja mainis ära põhjused, miks pole kõik sujunud nii kergelt kui sooviti.²⁸ Põhjused võisid peituda Hirvepargi miitingutes, aga kindlasti üldisemalt ka selles, et rahvas oli aktiveerunud. Midagi „pulbitses“ eestlaste seas, mille üle võim ei suutnud saavutada kontrolli ja mis omakorda hirmutas tolleaegset valitsust. Seda, et võimud olid ärevuses näitas ka suurejooneline aktsioon, mis korraldati, et takistada Mustlasse plaanitud Muinsuskaitse Seltsi kokkutulekut. Peamine argument ürituse keelamisel – on põllutööde aeg ja inimesi vajatakse tööl.

Pastor Eenok Haamer kirjeldab väga värvikalt sündmuse ärajäämist Mustlas, mis tänu komejandile, mis selle ümber toimus, sai ise sündmuseks. Võimud kartsid klubide kokkutulekut nii väga, et 5. septembril 1987 seisis Viljandi ja Mustla vahel igal teotsal relvastatud sõdur. Lisaks hulk miilitsaid Mustlas, tohutu hulk parkimist keelavaid ja ka sissesõidukeelu märke, telefonikõned kohalikule pastorile, et ta jumalateenistuse ära jätaks jne. Haamer mainib, et kiriku ümbruse põldudele oli toodud otsekuu šeffidena 300 Dvigateli tehase töölist ja neile öeldud, et kui signaal antakse, siis tuleb tulla Tarvastu kiriku juurde Nõukogude riiki kaitsma.²⁹ Samal teemal mainib T. Tõnisson: „Loodetud tulu sellest siiski ei tulnud, sest jõudemonstratsioon mitte ei hirmutanud, vaid hoopis aktiveeris muinsuskaitseliikumist.“³⁰

Tänu väikestele klubidele, oli EMSi liikmete arv, selle loomise hetkest väga suur. Riin Alatalu: „12. detsembril 1987 loodud Eesti Muinsuskaitse Selts oli massiorganisatsioon juba enne loomist, sest see moodustati 1987 aasta jooksul tekkinud arvukate muinsuskaitseklubide baasil. /.../ Seltsi enneolematu edu põhineski tõenäoliselt selle erakordsel ajastatusel, ehk T. Vellistet tsiteerides: „Muinsuskaitse oli õhus rippuv sotsiaalne tellimus, see oli küpseks saanud aja ja varasema hooletuse käsk, ettekirjutus. /.../ Eestis taastati samal ajal ju kiiruga ja innustunult ka akadeemilisi teadus- ja üliõpilasorganisatsioone. EMS kaasas tudengid ja haritlaskonna, aga just

27 Riin Alatalu. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002, lk. 13.

28 HM. Hageri muinsuskaitseklubi üldkoosoleku protokoll 14. oktoober 1987.

29 Eenok Haamer. Äramärkimist vääriv aastapäev. – Eesti kirik, 5.12.2012.

30 Tõnis Tõnisson. Ükskord me võidame.... Tagasitulekutee raske algus, lk. 27.

muinsuskaitse oli suurepärase võimalus organiseerimiseks ka neile, kes nn eestiaegsetesse (akadeemilistesse) organisatsioonidesse ei kvalifitseerunud, aga ometi tahtsid osaleda isamaalises tegevuses. Kuna EMS haaras oma tiiva alla umbes 5000 kodu-uurijat, ei olnud kuigi keeruline kasvada kiirelt kümnetuhande pealiseks jõuks.³¹

Hageri Muinsuskaitseklubi koosolekul tõi Olev Streff esile veel mõned mõtted, kuidas klubi peaks edasi tegutsema. Korra oldi juba käidud Hageri kalmistul, kus hooldati vanu haudu ning võeti võsa maha. Streff kutsus üles aktiivsemalt selle teemaga tegelema. Samuti juhtis ta taas tähelepanu mälestuste kogumisele.

Samuti arvas klubi juhataja, et võiks populariseerida ja au sisse tõsta vanu ameteid – rahvuslik käsitöö, raamatuköitmine, sepatöö jne. Ideaalis võiks teha lausa Hageri rahvariideid. Ta soovitas tegevustesse kindlasti kaasata ka lapsi, mida varasemas eas, seda parem.

Olen samal arvamusel Riin Alataluga, kes ütleb, et „muinsuskaitseklubid tegutsesid oma võimalusi ja oskusi kasutades – korraldades talguid, harivaid kõneõhtuid või loenguid ning ekskursioone – otsest abi riigi ametitele juba kaitse all olevate mälestiste hooldamisel nende tegevusest aga välja ei kasvanud.“³² Peamine põhjus, miks see nii oli peitus inimestes, kes muinsuskaitse tegevuse sildi all kogunesid. Enamasti oli tegemist kohalikke aktivistidega, kelle hulgas polnud reeglina professionaalseid ajaloolasi.

Kõige olulisem teema, mis Olev Streffi kõnes koosolekul kajastamist leidis, oli Hageri kihelkonnapäeva korraldamine. Kihelkonnapäeva taheti korraldada juba 1987. aasta suvel, kuna siis täitis 80 aastat Hageri Haridusseltsi loomisest. Ta märkis, „et üritus jäi ära mitmel mõjuval põhjusel: moment ei olnud sobiv seoses üldise suhtumisega meie liikumisse, ei olnud võimalik kindlustada katust pea kohale vihmase ilma puhul, organisatsiooniline osa jäi ka nõrgaks.“³³

Seejärel seati eesmärgiks kihelkonnapäevade toimumine 1988. aasta juunis.

Leo Kalmet tegi koosolekul ettepaneku korraldada enne kihelkonnapäeva hoogtööpäevak võsa maha võtmiseks rahvamaja pargis.

Marion Mägi, kes oli tegev Kohilas Männi talus, pakkus, et talu võiks enda peale võtta vanade ametite taaselustamise ning lastele tutvustamise.

Kohila sovhoosi esimees Kalle Talviste soovitas kaaluda koostöövõimalusi Rapla ATK arenduskeskusega, kellel on plaanis asutada kaks õppetalu – üks vana, teine kaasaegne. Rapla ATK arenduskeskus tähendas Rapla agrotööstuskoondise hõlma all tegutsenud Pirgu Arenduskeskust, mis tegutses aktiivselt Eesti iseseisvuse taastamise perioodil ja mille üheks eestvedajaks oli

31 Riin Alatalu. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002, lk. 147-148.

32 Riin Alatalu. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002, lk. 149.

33 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi üldkoosoleku protokoll 14. oktoober 1987.

sotsiaalteadlane Ülo Vooglaid. Pirgu keskus sai alguse veebruaris 1987, kui vastselt renoveeritud Pirgu mõisa asutati Info-, Õppe- ja Arvutuskeskus.

Kalle Talviste tuletas meelde ka uue kooli ehitamist Hagerisse ja soovitas Hageri Muinsuskaitseklubil selle teemaga tegeleda – valida sobiv asukoht, kuhu ehitama hakata. Etteruttavalt võib öelda, et ehituseks ei läinud veel mõnda aega. Samas süttis salapärasel asjaoludel vana koolimaja 1988. aastal, vahetult enne kihelkonnapäevi ning uue ehitamiseni jõuti alles käesoleval sajandil.

Mitmed koosolekul osalenud arvasid veel, et igasugune klubi tegevus vajaks struktuuri ja head organisatoorset tööd, et moodustuksid rühmad ja grupid, kes hakkaksid erinevate töödega tegelema ning ka jagaksid ülesandeid.³⁴

Kahjuks sellist töödejaotust siiski ei tehtud, või kui tehti, siis selle kohta puuduvad andmed. Töödejaotus oleks olnud aga tingimata vajalik, sest püstitatud eesmärged oli palju, ideid veelgi rohkem. Paremini organiseeritud tegevus oleks võimaldanud laiendada aktiivsete inimeste ringi ning tegijad ei oleks olnud ülesannetega nii üle koormatud.

On aga kiitust vääriv, kui paljud koosolekul tehtud ettepanekud siiski ellu viidi. Inimestel oli suur soov midagi koos teha ja korda saata. Juba 21. novembri rajoonilehes kirjeldatakse tegevusi, mida pakutakse Kohilas Mäni talus. Kindlasti oli sellel kõigel teene Kohila sovhoosil, kus juhtorganites eestimeelsed inimesed. Mäni õppetalus said lapsed ja noored teada, kuidas käis vanasti põllu- ja talutöö st noored tegid töid koos vanemate inimestega, kes õpetasid ka vanu töövõtteid. Hiljem arutleti tehti üle ühise laua taga. Spetsialistid juhendasid nii taime- kui loomakasvatust ning ka kodunduseringi. Koos tähistati rahvakalendri tähtpäevi, õpiti rahvaloomingut ja folkloori. Püüti ise valmistada Hageri rahvariideid, mida ühistel üritustel ka sageli kanti. Tegutses laste rahvalauluansambel.

Samas artiklis mainib Mäni talu perenaine Margot Mägi, et nii kool kui lapsevanemad on rahul sellega, et lapsed veedavad palju aega Mäni talus. Ta tänas sovhoosi, kes aitab neid kõigega, kuigi talu ei toonud majandile mingit tulu, siis ometi nähti selle läbi kasvavat järelkasvu kohalikule taluelule.³⁵

34 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi üldkoosoleku protokoll 14. oktoober 1987.

35 Ilme Veetamm. Katkeid ühe majandi klubijuhataja kirjapanekuist – Ühistöö, 21.11.1987.

2.2.3. Otsuse projekt 1987. aasta detsembrist

Dateerimata, kuid ilmselt 1987. aasta lõpust on pärit „Otsuse projekt“,³⁶ kust leiab järgmised ülesanded:

1. Teostada Hageri kalmistu ülevaatus, arvele võtta taastamist ja kaitse alla võtmist vajavad objektid. Ülevaatus läbiviimiseks moodustada eelnevalt komisjon. Tähtaeg: 1.06.1988. Vastutab kultuurikomisjon.
2. Kontrollida arheoloogiamälestiste seisukorda ja fotografeerida objektid. Tähtaeg: 1.06.1988. Vastutab Olev Streff
3. Organiseerida arheoloogiamälestiste korrashoid. Tähtaeg: pidev. Vastutavad Olev Streff ja kohalikud muinsuskaitseringid
4. Välja selgitada uued muistised. Tähtaeg: pidev. Vastutab Olev Streff ja Hageri Muinsuskaitseklubi
5. Kontrollida Lümandu aianduskooperatiivi tegevust, tagada selle territooriumi läheduses olevate objektide puutumatus. Tähtaeg: pidev. Vastutab kultuurikomisjon ja Olev Streff

Viimase punkti selgituseks tuleb öelda, et Lümandus on maa-alused allikad. Tegemist on keskkonna seisukohalt huvitava maa-alaga – soine, märg ning allikaterohke. Sinna oli planeeritud suurem aianduskooperatiiv rajada ehk siis suvilad linlastele, sest Tallinn on lähedal. Kooperatiivi rajamine tähendanuks, aga maa kuivendamist ning otsest ohtu keskkonnale.

Hageri Muinsuskaitseklubi tegevus selles valdkonnas ei olnud kindlasti suur, kuid aianduskooperatiivi rajamine siiski takerdus ja lõpuks seda ei alustatudki. Ilmselt oli põhjuseks ebakindel aeg riigis.

Teiste teemade kohta, mis otsuse projektis seisid, puuduvad andmed. Klubi kroonikas ei ole ära toodud ühtki nimekirja, mis kalmistu ülevaatusel oleks objektidest koostatud, samuti ei mainita kusagil arheoloogilisi mälestisi, mida oleks fotografeeritud. Võib oletada, et mõlemat tööd klubi juhataja siiski tegi, ent üles kirjutatud andmed nende tegevuste kohta puuduvad.

2.2.4. Tööplaan 1987. aasta detsembrist kuni suveni 1988

7. detsembrist 1987 on säilinud käsikirjaline tööplaan³⁷ kuni suveni 1988. Selles on ära toodud neli suuremat teemat.

Esmalt plaaniti korraldada Mart Laari loengusari „Eesti ajalooost.“ See toimuski juba 1988. a esimeses pooles. Samuti oli mõtte kuulata Evald Laasi loenguid teemal „kollektiviseerimisest.“ Nende loengute toimumise kohta andmed puuduvad.

36 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi otsuse projekt 1987. a detsember.

37 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi tööplaan 1987. aasta detsembrist kuni suveni 1988.

Teiseks teemaks oli filmide vaatamine. Mõte oli korraldada kultuurikroonikafilmi õhtuid ning vaadata Peeter Toominga filme fosforiidi teemal.

Kolmandaks pandi kirja erinevad üritused, mida võiks ette võtta:

- ♣ kohtumisõhtu Leelo Tungla ja Raimond Kangroga,
- ♣ E. Kotzebue 150. sünniaastapäeva tähistamine
- ♣ taastada vanad talunimed,
- ♣ tuluõhtu,
- ♣ kihelkonnapäev,
- ♣ teatrikülastus 20.12.1987.

Neljandaks mõeldi ka pikemas perspektiivis ette võetavate tegevuste üle ja kirja pandi:

- ♣ kalmistu koristamine,
- ♣ Kohila kooli muuseumi loomine,
- ♣ Mäni talule kogumistööde teostamine.

Tööplaanist selgub, et kihelkonnapäeva korraldamine võeti uuesti plaani. See oli väga oluline sündmus, sest tegelikult taheti see korraldada juba 1987. aasta augustis, kuid paar nädalat enne sündmust otsustati, et lükatakse edasi. Põhjuseks on välja toodud, et ilm oli väga kehv, vihma oli sadanud juba mitu nädalat järjest. Märgitakse ka, et kuna rahvamaja remont ei saanud valmis, siis ka see takistas peo korraldamist. On võimalik, et põhjuseid oli veelgi, sest tegelikult ei olnud 1987. aastal aeg veel nii küps, et oleks saanud ilma igasuguse probleemita pidada rahvuslikke üritusi – veel vähem oleks siis saanud välja tuua Eesti lippu. Kihelkonnapäev otsustati pidada 1988 aasta juunis.

2.2.5. Hageri Muinsuskaitseklubi pass

Augustis 1987 Hirvepargis toimunud miiting Molotov-Ribbentropi pakti sõlmimise aastapäeval, oli võimud nii ärevaks ajanud, et püüti kiiresti saavutada kontroll või vähemalt omada informatsiooni loodud ja loodavate klubide üle.

Septembris 1987 andis Eesti NSV Kultuuriministerium välja juhendi, mille järgi tuli muinsuskaitseklubidel enda tegevus organisatsioonina registreerida. Registreerimise aluseks pidi olema huvialakoondise või huviklubi pass ja huviklubi liikmete üldkoosolekul vastuvõetud ning asutaja-organisatsiooni poolt kinnitatud põhikiri, tegevuse juhend või kodukord. Registreerimisjuhend nägi ette, et huviklubi tegevust arvestatakse päevikus, mis on juriidiliseks ja finantsdokumendiks huviklubi tegevuse kajastamisel. Päevikusse kantakse andmed klubi liikmete, ürituste sisu ja vormide, huviklubi nõukogu koosseisu, huviklubi juhtorganite ja töötajate tegevuse

ning tulude ja kulude eelarve täitmise kohta jne.³⁸

Kõiki eelpool loetletud nõudmisi Hageri klubi ka täitis ning taotles seega enda registreerimist. Registreerimine on toimunud 1987. aasta sügisel ning välja on antud Hageri Muinsuskaitseklubi pass nr 1, kuupäevaga 28. september 1987. Passil on ära tood 14 punkti, mis on koha peal koostatud vastused vastavalt riiklikule passi näidisele.³⁹

Esmalt on passis ära toodud ametlikud nimetused ja aadressid – Hageri klubi registreeriti Kohila sovhoosi alluvusse.

Punkt 5 ütleb – Hageri Muinsuskaitseklubi juhindub oma töös ajalehes „Sirp ja Vasar“ avaldatud Eesti Muinsuskaitse Seltsi põhikirja projektist. Järgmine punkt aga ütleb, et Hageri Muinsuskaitseklubi tegevuse põhieesmärk on muinsuskaitsealaste teadmiste levitamine kohaliku elanikkonna hulgas, olemasolevate muististe korrashoid ning uute välja selgitamine.

1987. aasta septembris oli klubi liikmete arv 44, juhtorganiks on 12-liikmeline eestseisus ning esimees Olev Streff.⁴⁰

Passi näol oli tegemist juriidilise dokumendiga, mis lubas klubil ametlikult tegutseda. Samas oli pass siiski formaalne paber, mis ei omanud klubi tegevuses või otsuste langetamisel olulist rolli. Hageri klubile teeb aga au, et nad ajasid oma asju nii nagu nõuti ning püüdsid teha oma toimetusi ametlikult. Klubi ei jäänud isetegevuse tasandile, vaid oli partneriks nii kohalikule omavalitsusele kui teistele kohalikele organisatsioonidele.

38 Ants Kraut. Muinsuskaitseklubid ja kultuurimälestiste kaitsjad asutavat kogu asutamas. – Eesti Muinsuskaitse Selts 25. Koostaja ja tegevtoimetaja Jaan Tamm. Tallinn, 2012, lk. 69.

39 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi pass.

40 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi pass.

3. HAGERI MUINSUSKAITSEKLUBI TEGEVUS.

3.1. Loengusari

Üheks tänuväärseks ettevõtmiseks oli Olev Streffi poolt korraldatud Mart Laari loengute sari „Eesti ajalooost.“ Ajal, mil inimesed janunesid teadmiste järgi oma ajalooost, oli kahtlemata väga eriline, et suudeti korraldada loengusari teemadel, mida okupatsioonivõim ei aktsepteerinud.

Nimekirja järgi oli plaanis korraldada 29 loengut Eesti ajaloo teemadel, vt. lisa nr. 1. Kui palju loenguid täpselt toimus, ei ole teada, sest kõikide kohta pole andmeid. Ära jäi mõni ka sellepärast, et loengupidaja ei tulnud kohale – põhjused võisid olla väga erinevad. Kindlalt võib väita, et toimusid järgmised loengud (nende kohta on säilinud kohaloleku lehed):⁴¹

- ♣ 5. jaanuar 1988 Sissejuhatav loeng – Mart Laar, osales 51 inimest,
- ♣ 12. jaanuar 1988 „Muistsete eestlaste vaimumaailmast“ - Heiki Valk, osales 59 inimest,
- ♣ 19. jaanuar 1988 „Eestlaste päritolust“ – Mati Mandel, osales 40 inimest,
- ♣ 26. jaanuar 1988 „Liivi sõda“ – Mart Laar, osales 42 inimest,
- ♣ 2. veebruar 1988 „Rahvakalendrist“ – Mikk Sarv, osales 33 inimest,
- ♣ 9. veebruar 1988 loeng toimus, kuid registreerimislehel puudub teema kohta täpsem info, osales 25 inimest,
- ♣ 16. veebruar 1988 „Eestlaste muistne vabadusvõitlus“ – Mati Mandel, osales 32 inimest,
- ♣ 23. veebruar 1988 „Rootsi aeg. Põhjasõda“ – Heiki Valk, osales 31 inimest,
- ♣ 1. märts 1988 „Baltisakslased“ – Rein Helme, osales 30 inimest,
- ♣ 22. märts 1988 „Tsaarivõimude venestamise poliitika“ – Mart Laar, osales 33 inimest,
- ♣ 29. märts 1988 „Eesti omariikluse teke“ – Küllo Arjakas, osales 45 inimest,
- ♣ 5. aprill 1988 kuna lektor ei saanud kohale, rääkis Olev Streff kohalolijatele päevateemadel ning tutvustas vanu ajalehti. Osales 44 inimest,
- ♣ 12. aprill 1988 „1918-1920 Vabadussõda“ – Rein Helme, osales 48 inimest,
- ♣ 19. aprill 1988 „Eesti ajaloo uurimise probleeme“ – Evald Laasi, osales 38 inimest.

Huvi loengute vastu oli suur, seda tõendavad nii osalejate arv kui ka loengute toimumise sagedus. Kuulajate hulgas oli keskkooliõpilasi, keskealisi ja ka eakaid inimesi, kes mäletasid veel Eesti Vabariigi sünni ja olid selles riigis ka elanud. Kuulamas käis ka kolhoosi esimees ja mitmed teised kohalikud avaliku elu tegelased.

Loengud mõjusid kui värske õhk, mis sumbunud ühiskonda vaheldust, aga ka ärevust tõi. Loengud kinnitasid inimestes usku paremasse tulevikku. Julgemad lootsid, et uuendused viivad

41 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi loengutes osalejate nimekirjad.

omariikluse taastamiseni, kuid avalikult oli sellisest ideest veel vara rääkida. Loengusari, mis tutvustas Eesti ajalugu, oli tähendusrikas, sest osalejate hulgas oli neidki, kes teatud teemadest kuulsid esimest korda. Märkimist väärib ka loengute ülesehitus ja professionaalsed esinejad. Ajal, mil koolides käsitleti neid teemasid okupatsioonivõimu vaatevinklist või jäid nad ajalooõpikutest üldse välja, oli eestimeelsetel ajaloolastel „riiulist võtta“ loengud, rahva jaoks nii olulistel, rahva ajaloolist mälu taastavatel teemadel. See polnud kindlasti juhuslik kokkusattumus, vaid pigem juhib tähelepanu asjaolule, et ajaloolastel olid olemas uurimistööd ka teemadel, mida tol ajal avalikult ei saanud esitleda.

3.2. I Hageri kihelkonnapäev 11.06.1988

Erinevate ürituste seast, mida Muinsuskaitseklubi korraldas, tuleb tähelepanu pöörata kihelkonnapäevale. Kihelkonnapäeva korraldamise idee oli juba 1987. aastal klubi liikmetel plaanis, kuid see jäi paraku siiski ära. 1988. aastal, kui julgemad tõid välja Eesti lipu, sai kihelkonnapäeva eriti pidulikult ja suurejooneliselt tähistada.

1988. aasta veebruaris jõustus ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi otsuse „Kodanike algatusel korraldatavate koosolekute, miitingute, tänavarongkäikude, demonstratsioonide ja muude ürituste kohta“ rakendamise kord. Punkt 3 „Loosungite, lippude ja muude sümbolite kasutamine“ viimane lõik: „Ei lubata kasutada varem eksisteerinud riikide lippe, embleeme ja muid sümboleid ning nende imitatsioone.“⁴²

Niisiis oli selgelt öeldud, et sini-must-valget trikoloori kui varem eksisteerinud riigi lippu ei tohi avalikkuses kasutada.

Kuigi rahvakogunemistele kehtisid ranged reeglid, plaaniti Hageris pidada Kihelkonnapäeva suurejooneliselt. Kihelkonnapäevaga tähistati ka Hageri Haridusseltsi loomise 80. aastapäeva, mis täitus küll juba 1987. aastal. Samuti tähistati Hageri rahvamaja 55. aastaseks saamist – ka see sünnipäev jäi tegelikult 1987. aastasse ning Haridusseltsi lipu õnnistamise 50. aastapäeva.

1988. aastal oli aga Hageri apteegil oluline tähtpäev, kuna tähistati asutamise 100. aastapäeva. Iseseisvuse taastamise ajal apteek veel töötas, kuid alates 1. maist 2004 – Eesti liitumisel Euroopa Liiduga – on vana apteek suletud. Apteegis on tänaseks koha leidnud Hageri muuseum. Külalised saavad seal näha ehedat ajaloolist apteeki, kus väljas erinevad rohupudelid ja muud apteegi töövahendid viimasest 125. aastast.

Kihelkonnapäeva korraldamine oli peamiselt Hageri Muinsuskaitseklubi ülesanne, aga vabatahtlikke kaasalööjaid oli mitmeid, samuti toetas Kohila sovhoos ja EELK Hageri kogudus.

42 Lisa ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi 28 jaanuari 1988 otsusele – Ühistöö, 11.02.1988.

Kohila soovhoos rahastas Hageri rahvamaja remondi, samuti ehitas vabaõhulava ja paigaldas kuulajatele pingid. Kihelkonnapäeva plaaniti pidada 11. juunil 1988 Hageri rahvamaja juures.

On tähelepanuväärne, et peo korraldamise kaasati Hageri kogodus, kuid arvestades Eestis levinud meeleolusid ning õhkkonda, on see ka mõistetav. Külle Arjakas ütleb, et „muinsuskaitselise töö üheks alalõiguks võib pidada EMSi tegevust kiriklikul suunal, mis eelkõige haaras Eesti Evangeelset Luterlikku Kirikut (EELK), ja seda mitmes plaanis: üleriigiliste muinsuskaitsepäevade avamine kirikutes ja nende päevade raames kirikukontserdid, Eesti Vabadussõja jt. taastatud või uute mälestusmärkide ning lippude õnnistamine, eakatel kirikutegelastelt suulise pärimuse kogumine ning publitseerimine, ekskursioonid kirikutesse või kirikukalmistutele jne. Sellele nõ välisele tegevusele /.../ lisandus praktiline tegevus: koristustalgud kirikute ümbruses või kirikuaedade kalmistutel ning oma võimaluste piires kaasaaitamine spetsiifilistes valdkondades, näiteks kiriklike objektidega seotud väljakaevamistel või restaureerimistöodel.“⁴³

Ka Trivimi Velliste peab seda heaks märgiks, et Muinsuskaitse liikumine oli kaasanud kiriku oma tegevustesse. „Muinsuskaitseklubide kolmas kokkutulek algas laupäeva, 25. aprilli hommikul kuulajatest tulvil keskaegses Keila kirikus vanamuusika kontserdiga Hortus Musicuselt. Sellega loodi oluline pretsedent: ilmalik üritus algas kirikus.“⁴⁴

Hageri kihelkonnapäeva ettevalmistused sujusid üldiselt hästi, kuid siiani on arusaamatu ja küsimusi tekitav, miks süttis päev enne suurt pidu tühjalt seisnud vana koolimaja? Täpset põhjust ei osata tänaseni öelda, aga arvatakse, et tegemist oli süütamisega. Igal juhul jättis selline õnnetus peopäevale, kus tähistati ka kohaliku haridusseltsi aastapäeva, oma jälje.

Peo korraldamine justkui sujus, kuid siiani on arusaamatu ja küsimusi tekitav, miks süttis päev enne suurt pidu, tühjalt seisnud vana koolimaja? Täpset põhjust ei osata tänaseni öelda, aga arvatakse, et tegemist oli süütamisega. Igal juhul jättis selline õnnetus kihelkonnapäevale, kus tähistati ka kohaliku haridusseltsi aastapäeva, oma jälje.

Hageri kihelkonnapäeva kohta võib lugeda Muinsuskaitseklubi kroonikast: „Kihelkonnapäev sai teoks kohaliku Muinsuskaitseklubi ja Kohila soovhoosi administratsiooni ja A/Ü tugeval toetusel. Eelkõige aga võlgname tänu energilisele MK (Muinsuskaitse – S.P.) Hageri Seltsi esimehele Olev Streffile – kes Hageri rahva äratas 10-15 a varjusurmast. /.../ Nagu eelpool öeldud, on Hageri kultuurielu olnud pikemat aega soikunud, põhjuseks kooli sulgemine, vallamaja põleng ja rahvamaja üleandmine riigieelarvest soovhoosi A/Ü klubiks. /.../ Sellele päevale kutsusime

43 Külle Arjakas. Eesti Muinsuskaitse Selts ja Eesti Evangeelne Luterlik Kirik pöördelisel ajajärgul 1987-1991. – Usk vabadusse. Artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel. Koostanud Anne Velliste. Tallinn, 2011, lk.104.

44 Trivimi Velliste. Eesti Muinsuskaitse Seltsi tekkelu ja väljakujunemine. – Eesti Muinsuskaitse Selts 25. Koostaja ja tegevtoimetaja Jaan Tamm. Tallinn, 2012, lk. 30.

endiseid Hageri elanikke, õpetajaid jpt – kõiki kes Hageriga on olnud seotud lühemat või pikemat aega. Kihelkonnapäev algas äratusmänguga kirikutornist, kell 7.00 mängisid Hageri pasunapoised.⁴⁵

See oli siis esimene kord, kui Hageri koguduse pasunakoor osales kirikuvälisel üritusel. Varem oli surutud pillimäng kirikuseinte vahele ning osaleda tohtis vaid kiriklikul kalmistupühal nii Hageri kui ka Kohila surnuaial. Kahtlemata oli tegemist erakordse sündmusega nii kohalikule rahvale kui ka pillimeestele. Pasunakoor oli koguduse juurde asutatud 1947aastal ning olnud läbi nõukogude aja võimude poolt pigem taunitud kui aktsepteeritud.

Kell 11 kogunesid inimesed rahvamaja juurde, et alustada rongkäiku kirikusse. Rahvamajast kirikuni on umbes pool kilomeetrit, see tee oli inimesi täis – palju oli nii osalejaid, kui ka kaasaelajaid. Vahetult enne kihelkonnapäeva toimumist, toodi peidukohast välja Hageri Haridusseltsi lipp. Lipp, mille 50ndat õnnistamiseaastapäeva tahetigi tähistada. Lipu tikkimine oli omal ajal aega võtnud kaks aastat, kolm kunagist tikkijat oli kihelkonnapäeval ise kohal.

Rongkäigu ees ratsutasid kolm ratsanikku, neile järgnes Hageri Haridusseltsi lipp, mida kandis Muinsuskaitseklubi liige Jaanus Ringmäe. Tema kõrval marssisid Uno Kaidmäe ja Vaike Bürger. Sini-must-valget lippu polnud rongkäigu päises – seda ilmselt ei juletud veel teha. Küll aga oli rongkäigus ka hobuvanker pritsimeestega, kelle käes lehvis Eesti trikoloor.

Tasub meenutada, et alles neli kuud tagasi oli ilmunud kohalikus rajooni ajalehes Ülemnõukogu Presiidiumi otsuse lisa, kus oli selgelt öeldud, et olematute riikide lippude kasutamine üritustel on keelatud. Inimesed kompasid piire. Teadaolevalt ei võetud peale kihelkonnapäeva ette ühtki sanktsiooni osalejate või korraldajate suhtes.

Rongkäik suundus Hageri koguduse pastoraadi juurde, mille seinal avati mälestustahvel Hageri Haridusseltsile. Tegemist on kõige vanema hoonega Hageris, ehitatud 18. sajandi lõpul. Algselt oli pastoraat köstrimaja, kus asutati ka haridusselts. Peale II maailmasõda, kui kirikuõpetaja perekond Kirikumõisast välja tõsteti ja mõisa Tallinna pommitamise järel koduta jäänud inimesed paigutati, kolis pastor Hagerisse.

Mälestustahvli avamisel kõneles Hageri koguduse õpetaja Paul Saar, kes luges ette haridusseltsi asutamiskoosoleku protokoll. Samuti rääkis Kohila sovhoosi endine direktor Endel Polma. Isamaalisi laule laulis Kohila koor Loonela.

See oli esimene kord okupatsiooni ajal, kui Hageri kirik ja omavalitsus tegutsesid avalikult koos.

Peale mälestustahvli avamist suundusid inimesed taas rongkäiku ning koos mindi tagasi

45 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi kroonika 1987-1990. L. 9.

rahvamaja juurde. Kohaletulnud võisid külastada käsitöö näitust rahvamajas, kus oli aukohal haridusseltsi lipp, pargis pakuti suppi ning peagi algas õuelaval kontsert. Kontserdil astusid üles Saku, Kiisa, Kernu ja Kohila taidlejad – kõik endised kihelkonna alad. Muusikapalade vahel peeti kõnesid. Kohaletulnuid tervitasid Kohila sovhoosi esimees Kalle Talviste ning Eesti Muinsuskaitse Seltsi esimees Trivimi Velliste. Hageri ajaloost rääkis Olev Streff, Hageri rahvamaja ehitusest Olavi Verev ning kultuurist ja kultuuritegelastest Vaike Bürger. Koos mälestati lahkunud kultuuritegelasi.

Ansamblite ja kooride esinemiste vahele tervitasid kuulajaid kohalikud leelotajad – Laine Mesikäpp ja Salme Vasari.⁴⁶

Vabaõhukontserdi lõppedes koguneti Hageri kirikusse kontsert-jumalateenistusele. Nimetus kontsert-jumalateenistus tuli käibele nõukogudeajal, kui kirikukontserdid olid keelatud. Kui oli soov kirikus siiski kontserti anda, nimetati seda kontsert-jumalateenistuseks – see oli võimude poolt aktsepteeritud, kuigi mitte alati. Kihelkonnapäeva kontsert-jumalateenistusel musitseerisid Rolf Uusväli orelil ja Allar Kaasik tšellol.

Kirikus toimunu võtab kokku Ester Laos – „Aarne Männi kõne Hageri kirikus oli ekskursi läbi aastatuhandete: kuidas usk on kajastunud muusikas, kunstis, arhitektuuris. Kogu tsiviliseeritud maailma looming on tuginenud piiblile. On meie viga, et me seda ei tunne.“⁴⁷

Seda, et kirik sai olla ilmalikul üritusel esiplaanil, panid imeks nii need, kes kirikuga seotud, kui need, kes nõukogudeajal sinna harva sattusid. Võimalik, et mõni astus üle kirikuläve suisa esimest korda, kuigi elas kiriku lähedal. Seetõttu on mitmetes artiklites, mis kihelkonnapäeva ajalehes kajastasid seda korduvalt mainitud. Ilme Veetamm ütleb oma kirjutises – „Kihelkonnaelust lahutamatu oli kirik. Paari aasta eest sai Hageri kirik kohalike elanike abiga väga kauni väljanägemise. Ilus muusika ilusas ruumis väärtustas päeva. Oli orel- ja tšellokontsert, kõneldi Hageri kiriku ajaloost ja siinseist kaitsealustest rõngasristidest, piibli ja eri kunstiliikide seostest.“⁴⁸

Kihelkonnapäeva lõpetas simman rahvamaja pargis. Kokku osales sel päeval umbes 1500 – 2000 inimest. Inimeste mälestustes on see päev säilinud kui päev, mil oli pidevalt tunda igäihte tahtmist olla selle meelsuse ligi ja sees, mis annab jõudu uskuda tulevikku.

Peale kihelkonnapäeva toimumist kogunesid korraldajad, et arutleda kuidas nende arvates pidu õnnestus. Räägiti sidemetest Hageri kirikuga. Hinnati kõrgelt kiriku osa kihelkonnapäeva läbiviimisel.⁴⁹

Võiks küsida, et mida andis üldisemalt taoline üritus kohalikule rahvale? Kahtlemata oli see murranguliseks hetkeks nii Hageri kui ka Kohila elanikele ning kindlasti kogu Rapla rajoonile. Oli

46 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi kroonika 1987-1990.

47 Ester Laos. Rõõm ühest päevast – Ühistöö, 21.06.1988.

48 Ilme Veetamm. Kokku kutsutud oli kogu kihelkond – Ühistöö, 14.06.1988.

49 Ester Laos. Kihelkond sai elujõudu – Ühistöö, 2.07.1988.

ju tegemist esimese nii suurejoonelise demonstratsioon-üritusega. Järgmine võrreldav üritus toimus 12. augustil Raplas, kui Tammemäele kogunes tuhandeid inimesi meelt avaldama.

Hageri kihelkonnapäev oli ühtpidi tagasivaatav, tuletades inimestele meelde ajalugu. Samas kandis üritus endas uut meelsust ja mitte ainult protesti nõukogudevõimu vastu, vaid inimesed tundsid selgelt „küünarnuki“ tunnet – me oleme koos, me tegutseme koos, me hoiame kokku.

On äärmiselt tänuväärne, et selleks esimeseks kihelkonnapäevaks andis Hageri Muinsuskaitseelts välja plakat-kaardi, vt. lisa nr. 2. Kaart, millele on joonistatud Hageri kihelkond ning ära toodud kõik külade ja väikeste paikkondade ajaloolised nimed. Samuti on sel kaardil ära toodud kihelkonnapäeva ajakava. Veelgi väärtuslikumaks teeb selle kaardi tema teine külg, kus on trükitud lühidalt Hageri ajalugu ning 11 ajaloolist fotot, koos kirjeldustega. Piltidel on kujutatud kõik Hageri olulisemad objektid (mõned neist pole küll enam säilinud) – kirik, koolimaja, köstrimaja, veski, vallamaja ning hariduselu tegelased.

Sellise kaardi valmimine andis inimestele palju kõne- ja mõtteainet, sest nõukogude ajal käibelevõetud haldusjaotus oli ajaloolise külade kokku kuulumise laiali paisanud. Rapla rajoonis oli tükikesi üheksast endisest kihelkonnast – Hageri üks nende seas. Hageri kihelkonda kuulusid 1988ndal aastal aga mitte ainult Rapla rajooni asulad vaid ka osa Harju rajoonist.

Kihelkonnapäevast valmis videofilm, mis on heaks ajalooliseks meenutuseks esimesest suuremast rahvakogunemisest iseseisvuse taastamise perioodil.

Paralleelselt kihelkonnapäeva ettevalmistustega hoogustus Rapla rajoonis Rahvarinde tugigruppide teke – 10. mail 1988 moodustati tugigrupp Raplas, 17. mail Kohilas. Nii nagu mujal Eestis, tegutsesid ka Rapla rajoonis paralleelselt kaks inimesi ühendavat huvigruppi. Kohila Rahvarinde initsiatiivgrupp sai alguse Kohila sovhoosist. Rahvarinde tegevus oli poliitilisem kui muinsuskaitseklubidel ja suunatud rohkem kogu liiduvabariigile. Kohilas oli Rahvarinde põhiline tegevus alevis, kuigi tugigruppe moodustati ka majandi teistes osakondades.

Hageri liikus edasi oma teed – eelkõige rahvuslikke ideid toetades, ajas tagasi vaadates, ajalugu väärtustades ning seda kaasaegsetele tutvustades.

Hageri kihelkonnapäev oli omamoodi käivitajaks külaliikumisele Rapla rajoonis. Ta oli esimene omasuguste seas. Kihelkonnapäeva korraldamisest sai alguse külapäevade korraldamine ning juba kaks kuud peale suurt kihelkonnapäeva, pidas väike naaberküla Rabivere oma päeva. Nagu juba töö sissejuhatuses kirjutasin, on Rabivere ajalooliselt oluline koht, kuna sealsest rabast leiti 1936. aastal Eesti vanimad säilinud tekstiilid. Rabivere mõisas ning seal on tegutsenud koolimaja, mis 1988. aastaks oli kahjuks juba suletud. Külapäeval avati algkooli meenutuseks mälestuskivi.

Sel perioodil polnudki alati vaja mingit suurt ja olulist juubelit või muud tähtpäeva, mida

tähistada, et rahvast kokku kutsuda. Inimesed janunesid lihtsalt kokku saamise järgi, et meenutada vanu aegu, arutada teemal mis ja kuidas edasi ning rõõmustada selle üle, et silme ees lehvisid sini-must-valged lipud.

Rabivere külapäeva aitas korraldada ka Hageri Muinsuskaitseklubi, kuid aktiivsed olid põhiliselt oma küla inimesed.

3.3. Pikemas perspektiivis ette võetud tegevused

Muinsuskaitse klubi tegevust analüüsid jään mulje, et pidevalt tehti plaane, kuigi nende täideviimine oli väga kaootiline. Samas on näha, et kaasamõtlejaid ja tegutsejaid oli palju, mitte ainult ametlikud liikmed ei korraldanud ja tegutsenud, ka teised, kes end liikmeks ei registreerinud, olid pidevalt rakkes ja nõ „Eesti eest väljas“ et ajalugu ei ununeks, et Eesti saaks ilusamaks, puhtamaks ja ükskord ka taas vabaks.

Murrangulisele ajale omaselt tehti koostööd kõigiga, kellega olid ühised eesmärgid. Ei lugenud poliitilised vaated, ega ka iseloomude erinevused, sest eesmärk oli üks ning see oli kõige tähtsam.

Rapla rajoonis tegid muinsuskaitsejad üsna palju koostööd ka kohalike rahvarindelastega. Üleriigiliselt see igal pool nii ei olnud, sest muinsuskaitsejad olid pigem Kodanike Komiteede põhimõtteid toetavad. Väikses kohas ei mänginud maailmavaatelised erinevused detailides nii suurt rolli.

12. augustil 1988. aastal toimus Raplas suur rahvakoosolek, millest võttis osa enneolematu hulk inimesi. Aastaid hiljem on öeldud, et emotsionaalsemat sündmust kui Tammemäe rahvakoosolek 12. augustil 1988. aastal ei ole Raplas varem ega hiljem olnud. Tõnis Tõnisson: „Nii üksmeelne kui siis, ei ole rahvas ehk tõesti varem ega hiljem olnud. /.../ See oli eriline ühtekuuluvuse tunne, mida tollest koosolekust osavõtnud kogesid. Sellest kogemusest võib veel võimsam olla ehk ainult 1989. a augusti Balti kett, mis läbis ka Raplamaad. Koosoleku korraldasid Raplamaa Rahvarinne, Muinsuskaitse Seltsi siinsed klubid ja kohalikud „rohelist“. Põhilise organiseerimistöo tegi siiski Rahvarinde eestseisus kui mõtte algataja. Mõtegi oli ju Rahvarindelt laenatud – eeskujuks 17. juuni üle-eestiline meeliülendav kogunemine Tallinna lauluväljakul.“⁵⁰

Rahvakoosolekul võeti vastu läkitus Eestimaa elanikele, mis trükiti ära rajoonilehes. Selles seisab: „Meie, Raplamaa rahvakoosolekust osavõtjad, Rahvarinde, roheliste ja muinsuskaitseliikumise toetajad oleme ühinenud, et välja öelda oma arvamus Eesti arengut puudutavates põhiküsimustes. Teadvustades endale meie seisundit, peame vajalikuks teatada, mille

50 Tõnis Tõnisson. Ükskord me võidame.... Tagasitulekutee raske algus, lk. 75.

vastu me üles astume ja milliseid seisukohti toetame.⁵¹ Üles astuti muu hulgas vanaviisi elamise vastu, nende võimu vastu, keda ei saa otseselt valida, võimu kuritarvitamise ja seadusi jalge alla tallamise vastu, salastamise ja salatsemise vastu, ajaloo võltsimise vastu, loodust reostava tootmise vastu, rahvusliku vaenu ja sallimatuse vastu jne. Toetati 1985. a alanud uuenduskurssi, rahvavõimu, uue demokraatliku valimisseaduse ja põhiseaduse väljatöötamist, IME-t ja suveräänsete vabariikide liitu, kõikvõimalike dokumentide ja arhiivide avalikustamist, ajaloolise mälu kestmist, rahva tavade ja mälestusmärkide austamist, vaadete paljusust ja vaba vaimu, sallivust ja inimväärikust, kõigi Eesti vähemusrahvaste kultuurautonoomiat, eesti keele riigikeeleks kuulutamist ja Eesti kodakondsuse kehtestamist jne. Läkitusele kirjutasid alla nii Raplamaa Rahvarinde juhatus, Kaiu Rohelise Maleva kui ka Hageri Muinsuskaitseklubi juhataja.⁵²

Antud läkitus näitab kuidas Rapla rajoonis oli küll arvamuste paljusus, kuid samas ka koostöö võimalikkus, milles on segatud ära nii Rahvarinde ideed kui ka Roheliste ja Kodanike Komiteede arvamused. See, et just Hageri Muinsuskaitse klubi esimees allkirjastas deklaratsiooni, annab aimu, kuivõrd olulist arvamusiidri positsiooni omas Hageri klubi Raplamaa teiste omasuguste seas.

Ka Kohilas toimus rahvakoosolek 23. septembril 1988. Sealgi andis tooni üksmeel erinevate rühmituste vahel, sest kohalikust elust tulenevad soovid olid vaatamata platvormide erinevusele samad. Kohila rahvakoosoleku resolutsioon ilmus samuti rajoonilehes. Resolutsioonis kutsuti üles Kohila piirkonna rahvast aktiivselt osa võtma kõigist rajoonis, Eestis ja NSV Liidus korraldatavates valimistest, esitama vajadusel omapoolseid kandidaate, tegema pidevat koostööd saadikutega. Toetatakse täielikult IME programmi ja eesti keele kui riigikeele konstitutsioonilist sätestamist. Samuti nõuti Kohila alevi ja küla rahvasaadikute nõukogude ühendamist, endise valla õiguste taastamist ja haldusorganite loomist, mis tagaks piirkonna komplekse arengu ja taastataks ka endised Eesti külad. Kuna Kohila piirkonnas oli probleemiks põhjavee ökonoomne kasutamine, siis nõuti, et Kohila paberivabrik ega Salutaguse pärmitehas, ei laseks enam puhastamata reovett Keila jõkke. Tehti ettepanek Kohila piirkonnas koolide võrgu loomiseks, mis tagaks võimalused algkooliealistel lastel koolis käia oma kodukohas. Sooviti rajada tervishoiupunktide võrk Kohila piirkonda, et ehitataks ambulatoorium-apteek Kohilasse ja taastataks Hageri apteek. Lisaks veel mõned konkreetset Kohila alevit puudutavad küsimused ning siis kaks suuremat ettepanekut ENSV Ülemnõukogule – transpordivahendite maksudest laekunud summasid mitte kanda üleliidulisse eelarvesse, vaid jätta need Kohila küla ja alevi RSN (Rahvasaadikute nõukogu – S.P.) täitevkomitee valdusesse ning kuulutada 24. veebruar Eesti rahvuspühaks. Kõige viimasena tuuakse ära üleskutse

51 Raplamaa rahvakoosoleku läkitus Eestimaa elanikele – Ühistöö, 18.08.1988.

52 Raplamaa rahvakoosoleku läkitus Eestimaa elanikele – Ühistöö, 18.08.1988.

Kohila valla rahvale – taastagem Vabadussõjas langenute mälestusmärk ning teised rahvuslikud mälestusmärgid Kohila piirkonnas.⁵³

Antud resolutsioonist võib leida mitmeid teemasid ja mõtteid, mis olid Hageri Muinsuskaitseklubil päevakorras olnud juba 1987. aastal ning eesmärgiks edaspidises tegevuskavas. Poliitiline vastasseis, mis üleriigiliselt toimus Rahvarinde ja muinsuskaitse klubide ning Kodanike Komiteede vahel, ei tekitanud piirkonniti kuigi märkimisväärset vastasseisu. Väiksemates kohtades rõhuti pigem ühistele eesmärkidele ja tegutseti koos.

Üheks ideeks oli Hageri muinsuskaitse klubil kasutada ära Kohila kooli Männi õppetalu, kus taheti tutvustada lastele käsitööoskusi, talutöid, ajalugu, kultuuri jne. Igale poole muinsukaitsjad ise ei jõudnud, kuid Männi talus oli tegevus aktiivne. Selle eest hoolitses talu perenaine Margot Mägi. Nagu juba eelpool kirjeldatud, oli talu omamoodi tõmbekeskuseks kohalikele lastele ja noortele. See oli ajaveetmise koht, kus tegeleti vajalike ja oluliste asjadega. Ajajärgul, kui iga eestlane soovis midagi omalt poolt ära teha selles ärevas maailmas, kus esmakordselt oli tekkinud võimalus rahvuslikku meelsust vabalt näidata, tulid ka Kohila noored kokku. Populaarne oli rühmitustele nime panemine ning nii sai Männi talus koos käivatest noortest Kohila Valla Sõltumatu Noortekolonn. Nende eesmärk oli tegeleda Eesti rahvakultuuriga. Kanti rahvarõivaid, lauldi rahvalaule, tehti käsitööd, korraldati üritusi noortele ja lastele ning oldi pidevalt pildil, kui uus ja noor põlvkond, kes on huvitatud Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamisest. Noortel oli soov osaleda isiklikult isamaalistes ettevõtmistes. Selle kolonni peamiseks eesmärgiks ei olnud poliitika nagu oli sarnasel noorteorganisatsioonil Järvakandis. Järvakandi Sõltumatud oli noorte algatusel põhinev rühmitus, mis võimaldas kohalikel noortel esineda poliitilise jõuna sõltumatult teistest ühiskondlikest liikumistest.⁵⁴ Järvakandi rühmituse põhikirjast võib välja tuua kolm suunda: peatada muulaste migratsioon Eestisse, hoida looduskeskkonda ning asutada Eesti territoriaalväeosa. Kohila noored nii radikaalselt oma tegevussuundi ei sõnastanud.

3.4. Hageri apteek 100

Mõte ja soov, mis oli pandud Kohila rahvakoosoleku resolutsiooni kirja – avada taas Hageri apteek – sai teoks üllatavalt kiiresti.

Kuigi 1988. aasta suvisel kihelkonnapäeval oli tähistatud ka Hageri apteegi auväärset sünnipäeva, peeti vajalikuks seda päeva veel eraldi tähistada sama aasta detsembris.

Hageri apteek, mille oli 1888. aastal asutanud Sutlema mõisahärra Nikolai von Stackelberg, oli kohalikku rahvast teeninud 97 aastat. 20. sajandi alguses oli samas asunud ka väike arstipunkt.

53 Kohila rahvakoosoleku resolutsioon – Ühistöö, 20.10.1988.

54 Tõnis Tõnisson. Ükskord me võidame.... Tagasitulekutee raske algus, lk.138.

Ühed markantsemad lood Hagerist, seoses 1905. aasta rahutustega, on seotud just apteegiga. Nimelt oli Parkovi mõisahärra end kohalike talumeeste eest peitnud tohtrihärra laste voodisse. Kahjuks ei osutunud peidukoht aga piisavalt salajaseks ning mõisahärra leiti üles.

Hageri apteegil oli läbi 20. sajandi suur ja oluline roll kohalikus elus. Seda võis pidada põhimõtteliselt infopunktiks ning kuigi nõukogude ajal seal arstipunkti polnud, sai apteekrilt siiski ka meditsiinilist nõu ja abi.

1985. aastal apteek suleti väga inimlikul põhjusel – juhataja läks dekreetpuhkusele. Ilmselt oli teisigi põhjuseid, miks kohalik omavalitsus ei rutanud asendajat Hagerisse otsima ning nii jäi apteek suletuks kolmeks aastaks.

1988. aasta detsembris, just siis kui apteek tähistas auväärt sünnipäeva, avas Hageri apteek taas ukсед. Apteegi suure tähtpäeva puhul paigaldati muinsuskaitseklubi eestvõttel maja seinale mälestustahvel.

1988. aasta lõpuks oli Hageri Muinsuskaitseklubi tegevus olnud küllaltki produktiivne. Kuigi mitte alati sihipärase tegevusplaaniga, sest ette tuli ootamatusi, võidi siiski tehtuga rahule jääda, sest tehtud oli palju.

3.5. 1988. aasta jõulunädal Kohilas ja Hageris

Üheks eriliseks uuenduseks 1988. aasta lõpus oli laiaulatuslik kiriku ja omavalitsuse koostöö. Kihelkonnapäeval oldi koos kirikus ning seal toimuv oli avalikult kavas ära trükitud, kuid see kõik jäi kirikuseinte vahele. Nüüd tuldi sealt välja. Kohilas ja Hageris korraldati koostöös kirikuga jõulunädal. Programm oli põhjalik. Sellesse mahtus mitmeid kontserte ja jumalateenistusi, mis toimusid nii kirikus kui rahvamajas. Esmakordselt kuulutati Kohila keskväljakul välja jõulurahu. Seda tegid Hageri koguduse õpetaja Paul Saar ja Kohila Baptistikoguduse õpetaja Helari Puu.

Jõulunädala programmi kirjeldas Ester Laos: „Meil on ime sündinud. Kohila jõulunädala korraldamise toimikond, kuhu kuuluvad noortekolonn, kirik, palvemaja, kohalikud nõukogud ja asutused ei jõua ära imestada inimeste õhinat ja head tahet. /.../ Jõulunädala eesmärk on ühendada inimesi headuses ja helduses. /.../ Programm on pikk ja valik suur. Kaunid kavad kutsuvad uurima. /.../ Jõulurahu ajal esinevad koorid, orkestrid, vanamuusika ansamblid. Leidub lastehommikuid, kirjanduslikke ettevõtmisi, jumalateenistusi ja kirikukontserte. /.../ Uusaastaõöl kell 00:10 kõlab keskväljakul Sven Grünbergi muusika, mis peaks looma harda meeleolu jõulunädala lõpetamiseks. Inimesed tulevad süütamata küünaldega: kuid teed, mis toovad keskväljakule kuuse juurde, tähistatakse tuledega. Õpetajad Saar ja Puu süütavad esimesed küünlad. Inimeselt inimesele kandub

valgus, sümboliseerides kokkuhoidmise, aate ja armastuse levimist.⁵⁵ Vaata lisa nr. 3.

Selliste meeleoludega lõppes erakordne ja palju uut Eesti rahvale toonud aasta Kohilas ja Hageris.

Mis oli siis toimunud? Kirik oli ukсед avanud nagu ta tegi seda kogu okupatsiooni aja, lihtsalt lävepakk oli korraga madalamaks läinud, ning üle selle astusid kirikusse ka need, kes seda varem ei soovinud, ei julgenud või ei saanud teha. Samas leidsid ärkamisaja tuhinas kõik, et kirik on Eesti kultuuri osa, kandes hoolt Eesti riikluse säilimise eest jne.

Tunne Kelam on öelnud: „Kirikul oli asendamatu roll Nõukogude võimu tekitatud ideelis-moraalse tühiku täitmisel, rahva vaimse ja kõlbelise taassünni juhtimisel, ja seda rolli peab kirikul takistamatult võimaldama täita. Meie rahva õigluse – ja vabadusejanu saab head ja piisavat vilja kanda üksnes siis, kui see juurdub ajalikke dimensioone ületavates igavestes väärtustes ja tõdedes.“⁵⁶

Järgmise aasta plaanidesse võeti kaasa mälestustahvlite avamine sõdades langenud kohalikele meestele, represseeritute küüditamispäeva mälestamine, emadepäeva tähistamine ning Hagerist pärit näitlejatarile Betty Kuuskemaale mälestuskivi avamine.

Kui 1987. aasta oli piiride kompamise aasta ja liiguti edasi väikeste sammudega, siis 1988. a oli tekitanud inimestes tohutu vabadusjanu ning ette võetud sammud muutusid aina julgemaks. Järjest enam toimus üleriigilisi üritusi, mis kujunesid massikogunemisteks. Eestlaste rahvuslikud nõudmised läksid aina nõudlikumaks ja deklareerivamaks ning märkamatu oli poliitilisse keerisesse tõmmatud ka väikesed kohalikud klubid. Klubid omakorda tundsid, et kuna nende puhul on tegemist rühmituse mitte üksikisikuga, siis märgatakse neid rohkem ning võimalus sõna sekka öelda suurem. Seetõttu on arusaadav ka Hageri klubi aktiivsus maakonna piires toimuvates ettevõtmistes.

55 Ester Laos. Jõulunädal – Ühistöö, 29.12.1988.

56 Tunne Kelam. Kiriku sõnum. – Usk vabadusse. Artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel. Koostanud Anne Velliste. Tallinn, 2011, lk. 48-57.

4. HAGERI MUINSUSKAITSEKLUBI UUED SIHID JA TEGEVUS 1989. AASTA SUVENI.

4.1. Eesti Muinsuskaitse Seltsi uus osakond Harjumaal ja muinsuskaitse lülitumine päevapoliitikasse.

1988. aastaks oli Hageri klubi oma aktiivse tegevusega olnud innustajaks mitmete teiste klubide sünnile nii Rapla kui ka Harju rajoonis. Uusi klubisid tekkis pidevalt juurde.

1988. aasta septembris deklareeris Hageri Muinsuskaitseklubi, et loodud on Hageri Muinsuskaitse Selts, mille esimees on Olev Streff. Seltsi alla kuuluvad Kernu Muinsuskaitseklubi (esimees Peeter Araste), Hageri Muinsuskaitseklubi (Uno Kaidme), Saku Muinsuskaitseklubi (Madis Tänavsuu) ning Kohila Muinsuskaitseklubi (Olev Streff).⁵⁷

Ühiseid ettevõtmisi sooviti korraldada ka kaugemate seltsidega, kellega otsiti samuti kontakti. Selle kohta võib lugeda rajoonilehest järgmist: „1988. aasta novembri keskel tulid Raplas kokku nelja kihelkonna: Rapla, Juuru, Hageri ja Nissi muinsuskaitsetegelased, et panna alus Eesti Muinsuskaitse Seltsi uuele osakonnale. /.../ Siinsete muinsuskaitserühmituste ülesanded ja tegutsemistingimused kattusid paljuski. Ühine ideedevahetus, infoleht ja juriidiline esindatus aitavad edaspidi tööd tõhustada. Kõige päevakohasema küsimusena arutati poliitilist tasakaalu Eestis ja keeleseadust. Talveaja tähtsaima tööna oli kõne all rahvaliku pärimuse jäädvustamine.“⁵⁸ Koosolekul räägiti ka arhiivandmete kasutamisest, Nissis välja töötatud mälestuste üles tähendamise kavast ning valiti vastloodud Lõuna-Harju Muinsuskaitse ühendusele esimees, kelleks sai Olev Streff.

Erinevatest tegevustest, resolutsioonidest, rahvakogunemistest ja artiklitest võib järeldada, et päevapoliitika oli muinsuskaitsetel pidevalt mõtetes. Tegutseti küll muinsuste kaitsmise ja ajaloo teemade egiidi all, ent nagu on üldteada, siis osalesid muinsuskaitse tegelased peagi aktiivselt ka poliitikas ning olid ühed Kodanike Komiteede asutajatest.

Eesti Muinsuskaitse Seltsi näol oli 1988. aastal tegemist rühmitusega, kes avaldas avalikult arvamust ning deklareeris oma seisukohti kui suure huvigrupi arvamust. Kui paralleelselt tegutses, kuid hiljem asutatud Rahvarinne, oli selgelt poliitiline rühmitus, siis muinsuskaitsejad pidasid end pigem ajaloolise mälu kandjateks ning püüdsid selle kaudu Eesti iseseisvumise taastamisele kaasa aidata. Rajooni tasandil tegid aga mõlemad grupeeringud aktiivselt koostööd. Korraldati ka Muinsuskaitsepäevi ja kokkusaamisi. Üks selline toimus 11. veebruaril 1989. aastal Inglise, kus peeti raamatulaata, vaadati vanu kroonikafilme, esines Trivimi Velliste ja korjati annetusi Rapla

57 HM. Hageri muinsuskaitseklubi kroonika 1987-1990. L. 17

58 Ott Sõalsepp. Südis Lõuna-Harju muinsuskaitse ühendus – Ühistöö, 6.12.1988.

kihelkonna langenutele mälestussamba ehitamiseks.⁵⁹

18. veebruaril 1989. aastal toimus Harjumaa Muinsuskaitse klubide Eesti iseseisvuspäeva tähistamise aktus Harku-Järve Kultuurikeskuses. Aktusel kuulati Tallinna Aiandussovhoosi noortekoori esituses isamaalisi laule, kõnelesid Olev Streff ja Küлло Arjakas ning vaadati videofilme Vabadussõja monumentide taasavamistest. Avatud oli näitus. Ürituse peamine korraldaja oli O. Streff.

Kokkusaamised olid vajalikud, et vahetada üksteisega kogemusi ja informatsiooni. Tehti ühiseid plaane ning arutleti päevapoliitika üle.

4.2. Hageri Muinsuskaitseklubi tegevuse laienemine 1989. aastal

1989. aasta alguses kohtusid Hageri Muinsuskaitse klubi liikmed, kiriku esindajad ning omavalitsustegelased ning arutasid, kuidas edasi ning samas vaadati tagasi, mis seni tehtust on korda läinud. Tuleb tunnustada Kohila ja Hageri elanikke, aga ka kolhoosi juhtkonda, kes oli väga uuendusmeelne.

Leiti, et 1988. aasta lõpus korraldatud jõulunädal õnnestus suurepäraselt ning ka 1989. aastal soovitakse sama korrata, kuid selliseid ettevõtmisi võiks tihedamini toimuda. Kavas oli korraldada külapäevad Lohul, Angerjal ja Pahklas.⁶⁰ Samas artiklis viidati ka sellele, et plaanis on paigaldada Jaan Teemanti 120. sünniaastapäevaks tema kodutallu, mis asub Hageri naaberkülas, mälestuskivi. Samuti plaaniti tähistada näitleja Betty Kuuskemaa 110. sünniaastapäeva mälestuskivi paigaldamisega ning kunstnik Anton Starkopfi 100. sünnipäeva.

Kõige olulisema üritusena võeti plaani kirikus olevate mälestustahvlite taasavamine. Mälestustahvritel on nende kohalike meeste nimed, kes langesid I maailmasõjas või Vabadussõjas.

Mainitud artiklis kiidetakse ka kirikut, kes on suutnud oma ruumid korras hoida ning ajaloolise mälu säilitada.

Trivimi Velliste on öelnud kiriku tunnustuseks ja vastupidamisest okupatsiooni ajal: „Kristlaseks olemine sisaldas endas teadlikku ja jäägitut vastuseisu kehtivale poliitilisele korrale, sest selle aluseks olnud maailmavaade ja kristlus olid ühemõtteliselt teineteist välistavad. Kirik ei kihutanud küll mässule, kuid ka ei taganenud. Aastakümnete jooksul kirikus sündinud vaimsed saarekesed olid olulised pinnase kobestajad mitmesugustele hilisematele rahvuslikele algatustele.“⁶¹ Ka Hageri kirik oli olnud saareks ja vaimseks keskuseks, kellega koostöö tundus tollal – 1980. aastate lõpus – ainuvõimalik ja elementaarne.

59 Aare Hindremäe. Muinsuskaitsepäev Inglise – Ühistöö, 24.01.1989.

60 Ester Laos. Konsolideerusimegi – Ühistöö, 24.01.1989.

61 Trivimi Velliste. Usk teeb vabaks ja tugevaks. – Usk vabadusse. Artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel. Koostanud Anne Velliste. Tallinn, 2011, lk 12.

Ester Laosi sõnul oli meeldiv, et ametlikult lubatakse kirikukontserte, ja et sügisest saab ametliku tegutsemisloa pühapäevakool. Selline avaldus ilmus üheksa kuud hiljem rajoonilehes,⁶² kus samas oli maikuises lehenumbris Rapla rajooni ideoloogiasekretär Silvi Mets öelnud: „Kirikutes avalike kontsertide korraldamise üle otsustavad rajooni täitevkomitee, kultuuriosakond ja kirikujuhid. Kui leitakse kõiki pooli rahuldav lahendus, siis ka kontserdid toimuvad, kui ei, siis praegu kontserte võimalik korraldada ei ole.“⁶³

Hämmastava kiirusega toimusid muutused Eesti elus. Oli vaja vaid head tahet ning häid mõtteid. Veel enne kui sai alguse üle-eestiline varade tagastamine, tagastas Kohila sovhoos hea tahte märgiks Hageri kirikla ehk kogudusemaja Hageri kogudusele. Maja oli olnud kogu nõukogudeperioodi koguduse käsutuses, kuid ametlikult kolhoosi omanduses.

See kõik polnud sugugi iseenesestmõistetav. Väikestes kohtades toimuv oli võimude jaoks kaos, millest neil jõud üle ei käinud - kontrollimatu isetegevus, sest piltlikult öeldes kui pandigi ühes kohas inimeste suu lukku, siis avati see parkümmend kilomeetrit eemal uuesti. Võimude „peata olekut“ näitab ka Usuasjade Nõukogu voliniku Rein Ristlaane kiri EKP Keskkomitee sekretärile Mikk Titmale, kus ta mainib muuhulgas: „Meie arvates ei saa õigeks pidada ka seda, et paljude riiklike asutuste lippusid käivad luteriusu pastorid kohtadel „õnnistamas“, eriti juhul, kui see toimub õppeasutustes. Arvukalt on EELK pastorid kutsutud osalema mitmete ühiskondlike organisatsioonide koosolekutele ja neid on seal palutud sooritada „eestpalveid“ ja teisi religioosseid riitusi. Ka selline praktika meie arvates ei ole õige ja seda ei kiida heaks ka EELK Konsistoorium. /.../ Oleme arvamusel, et alles pärast praegu kavandatava uue ususeaduse vastuvõtmist saab hakata korrektsemalt nõudma seaduste täitmist kõigilt usuorganisatsioonidelt, seni on ikkagi võimalik kasutada ainuüksi veenmismeetodeid. Küll oleks aga meie arvates soovitatav juhtida ajakirjade-ajalehtede toimetajate tähelepanu vajadusele mitte propageerida kiriklike rituaalide sooritamist kirikuvälistel üritustel, valgustada selliseid juhtumeid tagasihoidlikumalt ja ilma erilise rõhu asetusega taolistele „õnnistustele.“ Omalt poolt jätkame selgitustööd usutegelaste hulgas vähendamaks nende rituaalset aktiivsust avalikel esinemistel.“⁶⁴

Tagantjärele võib öelda, et selline kiri oli suhteliselt „hambutu“, kuna nõ. rong oli selleks ajaks juba läinud. Veenmismeetoditega polnud võimalik enam midagi saavutada. Kommunistlikupartei suutmatus asju kontrolli all hoida ja omatahtsi suunata, näitas organisatsiooni enda sisemist lõhestatust, segadust ning juhtimisvigu, mis tulenesid juba otseselt üleliidulisest

62 Ester Laos. Konsolideerusimegi – Ühistöö, 24.01.1989.

63 Ester Šank. Intervjuu ideoloogiasekretär Silvi Metsaga – Ühistöö, 26.05.1988.

64 Usuasjade Nõukogu voliniku Rein Ristlaane kiri EKP Keskkomitee sekretärile Mikk Titmale olukorrast usuühingutes Eestis, Lätis ja Leedus 2 märts 1989 – Usk vabadusse. Artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel. Koostanud Anne Velliste. Tallinn, 2011, lk. 162.

juhtimiskriisist. Hageris tegutseti edasi - inimesi ei peatanud ükski pealinnast tulev ettekirjutus.

4.3. Eesti Vabadussõjas ja I maailmasõjas langenute mälestustahvlite taasavamine 19.02.1989

Jaauaris 1989 puhastasid kohalikud mehed Hageri Muinsuskaitseklubi eestvõttel sõdades langenute mälestustahvlid. Hageri kihelkonna mälestustahvlid asusid ja asuvad ka tänasel päeval Hageri kirikus. Kogu nõukogude perioodi olid tahvlid omal kohal, kuid tänu valgele lubjale ei olnud neid kiriku seina taustal peaaegu üldse märgata. Võimalik, et juhuslikud kirikusse sattujaid ei pannudki neid tähele, sest tahvlid asusid altariruumis ja jäid piki kiriku kesklöövi vaadates, postide varju.

Hageris oli tegemist õnneliku situatsiooniga – mälestustahvlite taasavamiseks polnud vaja teha suuri kulutusi ega märkimisväärseid pingutusi. Mälestustahvlite puhastustöödel osalesid Tiidu Ringmäe, Mati Rebbase, Rein Klein, Agu Kaidme, Jüri Jarovikov ja Ülle Udam. Mälestustahvlid olid kirikus 1928. aastast.

Tahvlite avamise kohta kirjutas Maaja Pauska rajoonilehes: „Eesti Vabariigi 10. aastapäeval avati Hageri kirikus mälestustahvlid. Kihelkond mälestas mehi, kes olid hukkunud I maailmasõjas või Eesti oma riiki kaitstes. Altariruumi lõunaosas oli kaks tahvlit ilmasõjas langenuile (28 ja 27 nime), põhjaosas tahvel Vabadussõjas hukkunuide (24 nime).“⁶⁵

Samas artiklis annab autor ülevaate Hageri mälestustahvlite ajaloost. 1941. aastal võeti tahvlid maha ning peideti. Kui tuli Saksa okupatsiooniaeg, hakkas rahvas tahvleid otsima ning kui need leiti, pandi oma kohale tagasi. Mõned aastad pärast sõda nõudis nõukogude võim taas tahvlite mahavõtmist, ent koguduse juhtkond tegi ettepaneku need üle värvida. Ajal, mil mälestusmärke, sambaid ja kive lõhuti, teisaldati või hävitati, oli Hageris olnud võimalus mälestustahvlid oma algsesse kohta jätta, need lihtsalt üle lubjates.

19. veebruaril 1989 toimus Hageri kirikus tänu-jumalateenistus ning mälestustahvlite taasavamine ning pühitsemine. Jumalateenistuse laululehelt (vt. lisa nr. 4.) võib lugeda, et jumalateenistusel laulsid Kohila segakoor Loonela, koguduse segakoor ning ühendmeeskoor isamaalisi laule. Kõne pidasid kohalik Muinsuskaitseklubi liige Jüri Jarovikov ning Hageri Muinsuskaitse Seltsi esimees Olev Streff. Pühitsustalituse viis läbi Hageri koguduse õpetaja Paul Saar, kes mälestas ka nimeliselt kõiki hukkunuid. Iga langenu mälestuseks süüdati altari serval küünal.

Maaja Pauska kirjeldab artiklis mälestustahvlite avamist järgnevalt: „Kolm meest olid neilt (mälestustahvlitelt – S.P.) katteid eemaldamas. Arvo Kallaste oli nende hulgast, kes 1941 aasta

65 Maaja Pauska. Mälestustahvel pole enam vaenlane – Ühistöö, 19.02.1989.

sügisel tahvlid oma kohale tagasi pani. Jaan Luisk on omal ajal Vabadussõjast osa võtnud, praegu 89aastane. Kolmas mees, Hans Laaser, 88aastane. Vabadussõja ajal oli tagalateenistuses. Tema, kauaaegne koguduse juhatuse esimees, oli üks neist, kes 1940ndatel tahvlid halvimast päästis.⁶⁶ Jumalateenistuse lõpus lauldi Eesti hümni „Mu isamaa mu õnn ja rõõm“ ning pasunakoor mängis luteri kiriku hümni „Üks kindel linn ja varjupaik.“

Mälestustahvlite taasavamise tähistamiseks andis kohalik Muinsuskaitseklubi välja voldiku, milles oli ära toodud kõigi nimed, kes Hageri kihelkonnast olid langenud I maailmasõjas ja Vabadussõjas, (vt. lisa nr. 5).

Vaike Bürgeri poolt kirja pandud kroonikast võib lugeda 19. veebruari kohta järgmist: „Hommiikul kell 11 avasime ajaloolise näituse meie seltsimajas. Näha oli palju haruldusi, mida rahvas on aastakümnete pikku alles hoidnud ja tulevastele põlvedele talletanud, küll fotosid, raamatuid, ajalehti jne. Külastajad saabusid kohe ja lugemist, vaatamist jätkus.“⁶⁷

Kell 15 algas kirikus tahvlite avamise tseremoonia. Peale alguslaulu laulis segakoor Loonela E.Võrgu laulu Eesti lipp – samal ajal kanti kahe noormehe poolt kirikusse kaks üle poole sajandi vanust sini-must-valget lippu, saatjaks neli rahvariides neidu ja kaks noormeest. Lipud asetati kahele poole altari kõrvale ja neid hoidsid kogu tseremoonia aja Jaanus Ringmäe, Erki Tomson, Mati Rebbase ja Agu Kaidme. Neid abistasid rahvariides tütarlapsed – Pille Udam, Tuulike Tomson, Margit Irs, Elo Rudissaar. Tahvlid vabastasid katetest Kelbast pärit Jaan Luisk ja Adilast Hans Laaser – mõlemad ise vabadussõjast osavõtnud. Kolmandaks abiliseks oli Arvo Kallaste, kes need tahvlid Saksa okupatsioonija alguses koos Johannes Viiluliga üles pani. Õhtu lõppes kell 18 Pirgu mälestussektori etendusega „Pirgu mälestuskillud“.

Mälestustahvlite avamine Hageris oli suursündmus. Tollel ajal küll üks omataoline teiste seas, sest mälestusmärke taastati ja taasavati pea iga nädal mitmel pool Eestis, ent Hageri kihelkonna jaoks olid just need tahvlid olulised. Kindlasti oli märkimisväärne, et kohal olid ka otseselt mälestustahvlitega seotud inimesed – kohalikud, eakad mehed, kes ise olid vabadusvõitluses osalenud või tahvlite paigaldamisega seotud olnud. Nemad olid kandvaks sidemeks üle okupatsioonija. Kahjuks ei jõutud Kohilas taastada vabadussammast ja pronkssõdurit meeste eluajal, kuid on tänuväärne, et tänaseks päevaks on uus pronkssõdur valminud ja seisab oma endisel kohal Kohila alevis. Kui tänapäeval võib vahel kohata pärgade asetamist ja mälestushetkede korraldamist kui üht kohustuslikku traditsiooni, siis tolel ajal see kindlasti nii ei olnud. Sel ajal oli olemas veel reaalselt nähtav side üle aegade – mehed, kes olid osalenud Eesti vabadusvõitluses. Rahvas kandis isamaalisuse ideid ja üksmeel oli inimeste vahel tuntav. Tänapäeval tuleb seda

66 Maaja Pauska. Mälestustahvel pole enam vaenlane – Ühistöö, 19.02.1989.

67 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi kroonika 1987-1990. L. 36.

inimestele meelde tuletada. Tõnis Tõnisson on 2012. aastal öelnud: „Vahel tundub, et me ei tea täpselt, miks me mõnda asja peaksime meeles pidama. Traditsioonide kujundamine võtab aastaid. Vahel isegi aastakümneid. Ja kujundamise käigus võib tegelik iva koguni kaotsi minna. /.../ See kõik peaks olema üldrahalik, sest pärgi pannakse ja kõnesid peetakse ju ikka selleks, et me rahvusena üksmeelsemad ja ühte meelt oleksime.“⁶⁸

4.4. Küüditatute mälestuspäev Hageris 25.03.1989

Sündmused ärkamistuhinas Eestis toimusid imekiiresti ja muutused toimusid iga päev. Seetõttu pole imeks pandav, et juba 1989. aastal julgeti avalikult mitte ainult rääkida stalinismi kuritegudest, vaid tulla välja ka ideega mälestada ja mäletada neid raskeid sündmusi. EKP oli pehmendamas oma ideoloogiat ning kohalikud komiteed agarad resolutsioone vastu võtma. Teadaolevalt võttis 23. veebruaril 1989 Paide EKP Rajoonikomitee ja Paide RSN täitevkomitee vastu ühisotsuse, et 25. märts kuulutatakse Paide rajoonis stalinliku terrori ohvrite mälestuspäevaks.⁶⁹ Sarnaselt toimis ka Rapla Rajoonikomitee, kes kuulutas, et peab õigeks 25. märtsi tähistamist üle-eestilise stalinismiohvrite mälestuspäevana.

Hageri Muinsuskaitseklubi oli taas üks esimesi, kes Rapla rajoonis otsustas seda päeva kohe tähistada.

Korraldati rongkäik endise vallamaja asukohalt, mis 1965. aastal maha põletati, rahvamaja parki. Rongkäigus osalesid küüditatud ja nende järeltulijad tõrvikutega, millest süüdati pargis lõke. Lõkke ümber peeti kõnesid ja laulis Loonela koor.

Kell 12 toimus Hageri kirikus mälestusjumalateenistus. E. Võrgu laulu „Eesti lipp“ saatel kanti kirikusse kaks sini-must-valget rahvuslippu – kandjateks/saatjateks samad noormehed ja neiud, kes olid seda teinud 19. veebruari jumalateenistusel. Jumalateenistusel teenisid Tallinna Kaarli koguduse õpetaja Mihkel Kukk ja Hageri koguduse diakonõpetaja Urmas Soomere. Kohaliku koguduse õpetaja Paul Saar oli Karjalas, kus käis nõukogude ajal Ingeri kirikut teenimas. Teenistusel laulis koor, rahvast oli palju, süüdati mälestusküünlad, Hageri Muinsuskaitse klubi poolt pidas kõne Jüri Jarovikov.

Klubi kroonika fikseerib: „Jumalateenistusele järgnes rahvamajas päevakohane kava. Esines Saku ansambel „Põllumees“, kes esitas oma repertuaarist kava „Traataia taga.“ Koos lauldi palju Siberis tehtud laule ning jagati üksteisega läbielamisi.“⁷⁰

Selles väikses artiklis on mainitud üht Hageri koguduse jaoks olulist aspekti nõukogude perioodist.

68 Tõnis Tõnisson. Mäletamisest ja mälestuste tähistamisest. – Raplamaa sõnumid, 23.07.2012.

69 Tõnis Tõnisson. Ükskord me võidame.... Tagasitulekutee raske algus, lk. 437

70 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi kroonika 1987-1990. L. 52.

Koguduse õpetaja Paul Saar (1919-2010) käis vastavalt EELK Konsistooriumi otsusele 1. 09. 1979 Petrozavodski soome evangeelset luterlikku kogudust teenimas.⁷¹ Arvestades Paul Saare elulugu, on tegemist eriti tähelepanuväärse asjaoluga. Paul Saar oli soomepoiss, Helsingi ülikoolis õppinud, seal soomlannaga abiellunud, siis vangistatud, lõpuks Eestisse saadetud ning pigem pideva jälgimise kui vabalt elava koguduse õpetajana asunud tööle Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus. Seetõttu on imekspandav, et okupatsioonivõim lubas tal paralleelselt teha tööd nii Eestis kui ka ingerlaste juures, kes elasid küll Nõukogude Liidus, ent siiski kardetavalt lähedal läänemaailmale ning pealegi toimus sealne töö soome keeles, mitte eesti ega vene keeles.

25. märtsil 1989 oli Paul Saar taas ingerlasi teenimas ja oli enda asemele kutsunud asendajad Hageri kirikusse. Ent tema osalemine ja kaasaaitamine muinsuskaitseklubi tegevuses oli siiski üldteada. Mõneti on ehk küsitav, et miks ei näe tema nime klubi asutajate hulgas ega ka aktiivse osavõtjana loengutel osalemas vms. Põhjuseks on ilmselt tema teenimine ingeri koguduses. Targem oli hoida „madalat profiili“ ja mitte paista silma tegevusega, mis võis tuua ebameeldivaid tagajärgi. Seda, et ta aga mõttega muinsuskaitsele kaasa elas ning vajadusel ka käed külge löi, on selgelt näha ka aruannetes. Küllo Arjakas on refereerinud Eesti NSV ametivõimude tähelepanekuid vaimulikest muinsuskaitstes ning on oma artiklis ära toonud aruanded erinevate rajoonide tegevuse kohta. Sealt võib lugeda, et Rapla rajooni aruandes kinnitati lühidalt: „Mitmed vaimulikud (P. Saar Hageris, J. Pärj Juurus jt.) on kaasa aidanud muinsuskaitseeltside tegevusele, abistanud kohalikke suurürituste läbiviimisel. /.../ 1989. a aruanded on üsna lühikesed. On tunda, et usuühingute kaastöökomisjonide liikmed ei saa enam oma rollist ega ülesannetest aru, sedavõrd kiirelt on muutunud ühiskondlik õhustik.“⁷²

Paul Saare osatähtsust Hageris toimunud rahvuslikel kogunemistel olen siin töös ka varem ära maininud. Kogudus oli aktiivselt kaasatud ärkamisaegsetel kohalikel üritustel ning kiriku osatähtsus suurenes järk-järgult iga kavandatud üritusega. Koguduse sõnalistest aruannetest selgub samuti, et inimeste huvi koguduseelu vastu oli märgatavalt kasvanud ning koguduse õpetaja töökoormus suurenenud.

4.5. Hageri Muinsuskaitseklubi üldkoosolek 24.04.1989

Järjepidev tegutsemine pingeid ja uutisi täis ühiskonnas oli väsitav, eriti kuna iga uus ettevõtmine võis jääda viimaseks ja kunagi ei teadnud, kas järgnevad ovatsioonid või repressioonid. Inimestel oli palju tegutsemisindu, vaatamata sellele, et kõike tehti oma igapäevase töö kõrvalt. Arusaadavalt

71 EELK Hageri koguduse sõnaline aruanne 1979, lk. 3.

72 Küllo Arjakas. Eesti Muinsuskaitse Selts ja Eesti Evangeelne Luterlik Kirik pöördelisel ajajärgul 1987-1991. – Usk vabadusse. Artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel. Koostanud Anne Velliste. Tallinn, 2011, lk. 129.

ei suudetud aga pikalt samas tempos püsida.

Aprillis 1989 toimunud üldkoosolekul oli üheks teemaks senise juhatuse esimehe soov amet maha panna. Põhjenduseks tõi ta suure töökoormuse, mille kõrvalt on raske teha ühiskondlikku tööd, mis nõuab tohutult aega. Kuna aga ühtki teist kandidaati juhatuse esimehe kohale ei leitud, jäi Uno Kaidme ametisse. Ülesannete hajutamiseks moodustati kaks toimkonda – töötoimkond, mille esimeheks sai Jüri Jarovikov ning ajaloo toimkond, esimeheks Aime Ernits.

Koosolekul tõdeti, et ilmselt sel kevadel kalmistut koristama ei jõuta, sest juba toimunud sündmused on võtnud oma aja ning ees ootavad veel mõned tähtsündmused, mis tuleb kindlasti korraldada. Nimelt oli kindel plaan asetada näitleja Betty Kuuskemaa sünnikodu maadele mälestuskivi. Endisest Mäekülamõisa tööliste majast, kus näitleja sündis ja kasvas, ei olnud 1989. aastaks enam midagi järel. Seetõttu oli vaja asukoht korda teha, muru kasvama panna, valitud kivi töökotta viia ja päeva ülesehitust kavandada. Mälestuspäev plaaniti korraldada 18. juunil.

Kahe aktiivse tegevusaasta järel oli esmakordselt tunda väsimusmärke. See probleem ei puudutanud ainult Hageri klubi tegevust. Päevapoliitika tõi argipäeva palju uut, millega tuli kaasas käia ning uued väljakutsed olid kahtlemata ahvatlevad. Sündmused olid arenenud kiiremini, kui keegi ette oskas näha ning seetõttu ei olnud enam võimalik kohalikke üritusi nii suure entusiasmiga korraldada.

4.6. Emadepäev 14.05.1989

Emadepäeva näol ei ole tegemist rahvusliku või riikliku pühaga. See on pigem püha, mis on perekeskne ja mida võiksid tähistada kõik kultuurid ja rahvused, olenemata usutunnistusest, riigikorrast või valitsevast ideoloogiast. Nõukogude Liidus ei kuulunud emadepäev tähistamist väärivate pühade nomenklantuuri. Nõukogude ideoloogia jaoks oli olulisem naistepäev. Seetõttu oli arusaadav, et emadepäeva avalikku tähistamist oodati ning seda tähistati suurejooneliselt ja pidulikult.

Emadepäev on kuupäevaliselt liikuv püha, kuid Eestis tähistatud alati maikuu teisel pühapäeval. 1989. aastal sattus selleks kuupäevaks 14. mai.

Hommikul kell kümme oli Hageri kirikus lastehommik, kus esinesid kihelkonna laste – ja noorteansamblid, koorid ning Hageri koguduse lapsed. Kell 12.00 toimus jumalateenistus. Sealt mindi rahvamajja, kus toimus Emadepäeva kontsert. Kontserdil esinesid Tallinnast tulnud tantsuklubi Derbi tantsijad, keda juhendas Jüri Tamm ning Kohila Männi talu tüdrukud. Avatud oli Hageri küla naiste käsitöö näitus.⁷³

73 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi kroonika 1987-1990. L. 56.

Emadepäeva tähistatakse vallas ja kirikus endiselt, kuid enam mitte koos ja nii suurejooneliselt. Täna on pidupäev jäänud pigem perekeskseks sündmuseks. Emasid, vanaemasid, ristiemasid peetakse meeles, neile kingitakse lilli nii kodus kui ka kirikus, ent valla ja kiriku ärkamisaegset emadepäeva koostähistamist enam ei korraldata. Tollal oli see aga uus ning elevust tekitav sündmus. Hageri kogudus andis välja teemakohase lastele mõeldud ajalehe, mis levis ka väljapoole kirikut. Huvi ürituse vastu oli suur, kirik oli rahvast täis.

4.7. II Hageri kihelkonnapäev 3.06.1989 ja külapäevad

Hageri kihelkonna II kihelkonnapäev toimus juba 1989. aasta juuni alguses. Seekord aga ei olnud korraldajaks Hageri Muinsuskaitseklubi, vaid Kernu ja Ruila muinsuskaitse aktivistid.

Kihelkonnapäeva avajumalateenistus peeti Hageri kirikus, kus laulis Tallinna Püha-Vaimu koguduse koor „Oikumene.“⁷⁴ Peamised üritused ja õhtune simman aga oli viidud kihelkonna keskusest Kernule.

Kroonikat lugedes jääb mulje, et selline korraldus valmistas Hageri Muinsuskaitseklubile pettumuse. Hageri oli kihelkonna keskus ning peo raskuspunkt oleks nende arvates pidanud olema Hageris. Säilinud ei ole protokolle vms. materjali, millest võiks lugeda, miks selline otsus üldse vastu võeti, küll aga on teada, et tänaseni on segadust tekitav just see, et kuivõrd „õigeteks“ kihelkonnapäevadeks neid mujal kihelkonnas toimunud üritusi saab üldse pidada. Järelkajadest võib lugeda, et sellise korraldusega ei oldud rahul ning järgmised kihelkonnapäevad soovitati taas Hageris korraldada.

Hiljem on tähistatud kihelkonnapäeva ka Sakus. Kihelkonnapäevade loetelus on tekkinud segadus, milles ei ole tänaseni leitud üksmeelt. Näiteks kümme aastat peale esimesi kihelkonnapäevi ilmus Kohila valla infolehes artikkel – Hageri II kihelkonnapäev.⁷⁵

Hageri Muinsuskaitseklubilt alguse saanud uus idee, pidada kohalikes küldes külapäevi, sai erilise hoo sisse 1989. aastal, kui oma külapäeva tähistasid mitmed Hageri kihelkonna külad. Nendegi organiseerimisel ei olnud Hageri Muinsuskaitseklubil kui organisatsioonil suur roll, kuid inimesed olid samad, seega osaleti siiski. Kõikides paikades pöörati tähelepanu kohalikele kuulsustele või siis nendele, kes olid nõukogude režiimi all kannatada saanud.

Pahklas ja Angerjal laulis Loonela koor Kohilast, kellele kohalik helilooja Urmas Sisask oli kirjutanud Pahkla laulu. Rongkäik käis läbi tühjaks küüditatud Visje küla. Tähelepanu keskmesse võeti Estonia teatri näitleja Theodor Altermanni kodutalu ning Eestimaa kivide kuningas ning

74 EELK Hageri koguduse sõnaline aruanne 1989, lk. 5.

75 Ülle Udam. Hageri II kihelkonnapäev – Kodukant. Kohila valla infoleht, juuni 1998.

Hiieotsa talu, kus on siniiallikad. Theodor Altermannile oli 1985. aastal avatud mälestuskivi tema kodutalu maadel. Tänapäevaks on kivi oma asukohta muutnud ning asub Pahkla külas.

Adila külapäeva alustati Hageri kirikus kontsert-jumalateenistusega, kus laulis segakoor „Raudam“ Tallinnast.⁷⁶ Kirikust suunduti Adila külla. Seal avati mälestusmärk Adila koolimajale, samuti Mikuri talu maaade kivikalmel mälestusmärk stalinismiohvritele. Osalejatele esines kohalik leelotaja Salme Vasar. Adila küla asub Hagerile lähemal kui Pahkla ja Angerja, ilmselt seetõttu oli kergem kaasata üritusse ka kirik. Adilas, nagu paljudes teistes väiksemates küldes ümber Hageri, asus samuti kunagi koolimaja. Koolimajade mäletamine ja au sisse tõstmine oli väga omane ärkamisajale. Tänapäevaks on muidugi väikseid maakoole veelgi vähemaks jäänud, aga hea meel on tõdeda, et paljudes kohtades on vähemalt märk maha pandud, et tulevased põlvkonnad teaksid, kus kunagi asus koolimaja. Ja selle eest kuulub tänu just neile inimestele, kes 1980. aastate lõpus võtsid vaevaks korraldada külapäevi ning püstitada mälestusmärke.

4.8. Hageri kalmistupüha

Kalmistupüha ehk surnuaiapäeva on Eesti kultuurile omane rahvapüha. Tegemist ei ole otseselt kristlusest tuleneva kirikupühaga, vaid pigem kultuuride ja religioonide põimumisel tekkinud omalaadse sündmusega. Mõjutused on ilmselt meie idanaabritelt ning seto-kultuurist, mitte aga luterlikust traditsioonist.

Esivanemaid lubati austada ka nõukogude perioodil, kuid kristliku surnuaiapäeva kõrvale leiutati ka ilmalik kalmistupüha. Nii nagu võeti mitmed teisedki kombed üle ristiusust – näiteks ristimine, mida sai ka ilmalikult rajoonikomitees korraldada. Ilmaliku kalmistupüha puhul oli tegemist justkui kompromisslahendusega nendele, kes tunnevad end kuidagi ebamugavalt Jumala Sõna kuulates. Samas oli vaimulik surnuaiapäeva peaaegu ainus koht ja aeg Eesti NSV-s, kus kirik võis tulla oma müüride vahelt välja rahva sekka. Ei ole kuulnud, et kalmistuaia väravas oleks inimesi üles kirjutatud nii nagu seda tehti jõululapäeva jumalateenistuse puhul kiriku uksele.

Hageris oli aastakümneid toimunud kaks kalmistupüha – üks ilmalik, teine vaimulik. Lisaks Kohila kalmistul korraldatud pühad, mis olid samuti Hageri kihelkonna üritused ja kus osalesid ka Hageri koguduse koorid ning pasunakoor.

1989. aasta oli selles mõttes erakordne, et üle aastakümnete peeti taas vaid üks surnuaiapäeva mõlemal kalmistul. Sõna anti nii ilmalikule jutlustajale kui vaimulikele nii Hageri luterlikust kirikust kui ka Kohila baptistipalvemajast. Laulsid nii kirikute koorid kui ka valla koor Loonela. Osalejaid oli umbes 1500.

⁷⁶ EELK Hageri koguduse sõnaline aruanne 1989. L. 5.

Enne suurt surnuaiapäha oli Muinsuskaitseklubi korraldanud kalmistu korrastamise talgud. 8. juulil oli ette võetud kohalike baltisakslaste hauaplatsid, mis olid aastakümneid olnud koristamata. 20. juulil veeti prügi minema. Kolhoos aitas vajaliku transpordiga. Talgute eestvedajad olid Mihkel Tomson ja kalmistuvaht Jakob Kännola. Vaike Bürger kirjutab kroonikas, et „Jakob Kännola parandab usinasti lagunevat, ajaloolist, kalmistu kiviaeda, ent vahendeid selleks tööks napib. Seetõttu korraldati surnuaiapähal annetuste kogumine kiviaia korrastamiseks. Avalik annetuste kogumine polnud tolles ajas sugugi igapäevane nähtus, ent kandis head vilja. Kokku saadi 800 rubla. Sellest rahast aia korda tegemiseks ei piisanud, kuid tänaseks päevaks on valla abiga aed siiski korda tehtud ja vaatamisväärsus omaette.“⁷⁷

Surnuaiapäha on olnud ajast aega justkui kihelkonnapäev, sest toob kokku väga palju inimesi, väga paljudest paikadest. Kui sugulased on pärit Hageri kihelkonnast ja maetud Hageri kalmistule, siis pole vahet kus elatakse, surnuaiapähale tullakse kasvõi Eesti teisest otsast. Seetõttu on teada, et mitmed suured perekonnad, kes Hageri surnuaial kokku saavad, tähistavad peale jumalateenistust surnuaial, ühiselt pere keskel ka sugulaste kokkusaamist. Nii võib öelda, et surnuaiapähade lubamisega nõukogude ajal, anti kaudselt võimalus koguneda ka suurematel suguvõsadel. Kokkusaamised olid tihti isamaalised, kus meenutati möödunut ning räägiti Eesti ajaloost, mida avalikult kusagil ei kajastatud.

4.9. Mälestuskivi näitleja Betty Kuuskemaale

Hageri Muinsuskaitseklubi üheks eesmärgiks oli kohalike kuulsuste ja ajalooliste isikute mälestuse säilitamine. Esimesena otsustati mälestuskivi paigaldada näitleja Betty Kuuskemaa sünnikodu maadele. Näitleja kuulus näitetruppi, mis oli otseseks eelkäijaks „Estonia“ teatrile. Sündinud oli ta 1879. aastal Mäeküla (Hageri) mõisamoonakate majas, mis kahjuks ei ole tänaseni säilinud.

Mälestuskivi avati 13. augustil 1989. aastal, üritusel kõnelesid Karin Kask ja Betty Kuuskemaa lapselaps Jüri Kuuskemaa. Kivi asub praeguse rahvamaja, mis on ehitatud Mäeküla mõisa maadele, vahetus läheduses. Peale kivi avamist etendasid näitlejad Rita Raave ja Juhan Viiding rahvamajas J. Becketi „Õnnelikud päevad.“

Mälestuskivide paigaldamise suures tuhinas leiti, et tähtsaim on Betty Kuuskemaa mälestus. Täna tagasi vaadates võiks öelda, et oleks aeg taas mälestuskivide paigaldamise teema käsile võtta. Hageriga on seotud mitmed Eesti kultuurielule olulised inimesed, kes tänaseks meie hulgast lahkunud, kuid kelle elutöö vajaks meeles pidamist ja kodukoht märgi maha panemist – Laine Mesikäpp, Mait Agu jt.

77 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi kroonika 1987-1990. L. 62.

5. HAGERI MUINSUSKAITSEKLUBI TEGEVUSE TAANDUMINE

5.1. Aktiivne klubiline tegevus ilmutas väsimuse märke

Nagu juba eelpool kirjeldatud, hakkas Hageri Muinsuskaitseklubi tegevusse sisenema väsimuse märke 1989. aasta kevadel. Põhjuseid oli mitmeid.

Aktiivne ja energiline eestvedaja Olev Streff oli asunud tööle Kohila sovhoosi, kus asutas Mäluosakonna. Kuigi antud asutus teenis sama eesmärki – aidata kaasa uuendustele Eesti NSV-s ning aidata meeles pidada ja säilitada kohalikku ajalugu, oli selge, et igal pool ei ole võimalik enam sajabrotsendiliselt kaasa lüüa. Seega jäi tema osalus Hageri Muinsuskaitseklubi tegevuses passiivsemaks ning ilmselt tänu aktiivse eestvedaja lahkumisele, hakkas hääbuma üldine klubi tegevus.

Eestimaa Rahvarinde korraldatud Balti kett 23. augustil 1989. aastal läbis ka Kohilat. Enamus Hageri elanikke oli seismas Viljandi maantee ääres, hing ärevust täis ja silmad rõõmsad – ka muinsuskaitseklubilised olid ketis. Tegelikult oli Eesti Muinsuskaitse Selts ka ametlikult Balti keti organiseerimise taga. EMS-i üleskutse läkitati üle maailma kõigile eestlastele: „Kutsume üles kõiki ausameelseid inimesi tähistama 23. augustit 1989 kui rahvuslikku leinapäeva. Süütame sel päeval, kell 19 kohaliku aja järgi, pakki ohvrite mälestuseks küünlad. Teadvustagem sel hetkel, et mõtetega on meie juures kõik Eesti vabaduspüüete toetajad, kes samuti läidavad küünlad.“⁷⁸ Kuigi endiselt oli vajalik nõ. alttulev initsiatiiv ehk siis rahva enda aktiivne kaasa löömine, siis paljud asjad said alguse nüüd juba ka pealinnast ning elu kulges aina rohkem poliitika ja riigi iseseisvumise ümber. Kui muinsuskaitseklubide tegevus oli suunatud alt üles, ehk rahvas kogunes omal algatusel ja nõudis, deklareeris ning kutsus juhte uuendusi vastu võtma, siis Rahvarinne, mis oli saamas suurimaks eestlaste ühendajaks, oli pigem ülevalt poolt korraldatud organisatsioon ning tunduvalt poliitilisem.

Hageri Muinsuskaitseklubi oli mingis mõttes oma esmased ülesanded täitnud – äratanud kohalikud inimesed rutiinsest, olukorraga leppinud elukorraldusest ning taastanud esmased, kõige tähtsamad rahvuslikud mälestised, mida Hageri inimesed ei tohi unustada.

1989. aasta sügisel jõuti olukorrani kus tuli tõdeda, et enam ei tulnud rahvas nii kergesti kaasa ühiste ettevõtmistega.

Eestimaa Rahvarinne oli 16.-17. septembri 1989 kuulutanud talgupäevadeks (justnagu 19 aastat hiljem aktsioon „Teeme ära!“). Rahvarinde talgupäeva korraldamisega loodeti olla abiks põllumeestele, kuid paljudes kohtades tehti ka muid töid. Hageris koristati endise koolimaja platsi – võeti maha võsa ning suuremad puud, mis varjasid 1940. aastal sinna istutatud tamme. Tamme, mis

78 Tõnis Tõnisson. Ükskord me võidame.... Tagasitulekutee raske algus, lk. 293.

oli istutatud Konstantin Pätsi auks.

Järelkajadest klubi kroonikast selgub, et osalejaid oli vähe ning inimestel polnud enam sellist indu, millega tuldi kokku aasta või paari eest. Ilmselt oldi juba muutunud veidi loiumaks ning esimene õhin koostegutsemisest üle läinud. Samas teame, et järgnevad paar ärevat aastat siiski näitasid, et kui vaja, tuleb eestlane oma mugavustsoonist välja ja vajadusel seisab paljakäsi ka püssitoru ees. Selles mõttes polnud inimestes soov midagi ära teha kuhugi kadunud, ent väike tagasimineki oli ilmselgelt 1989. aasta lõpuks saabunud.

5.2. Hageri Muinsuskaitseklubi üldkoosolek 28.09.1989

Septembri lõpus 1989 toimus Hageri Muinsuskaitseklubi üldkoosolek. Peamiseks teemaks ei olnud kohaliku elu edendamine, nii nagu see oli varem olnud, vaid valimiste küsimus. Niisiis oli muinsuste kaitsmisele ja ärkamisajale pühendunud klubist saanud poliitikas kaasrääkija. Üldkoosolekust võtsid osa ka külade esindajad. Koosolekul otsustati esitada Rapla rajooni nõukogu saadiku kandidaadiks Jüri Jarovikov. Külanõukogu saadikute kandidaatideks Sirje Mett, Mihkel Tomson, Merike Naris ja Ene Jarovikov. Kõik mainitud isikud osutusid 10. detsembril kohalikel valimistel ka valituteks.

1989. aasta lõpuks oli Eesti areng jõudnud staadiumisse, kus inimestel tuli võtta ühiskondlikus tegevuses rohkem vastutust. Esmakordselt okupatsiooni ajal oli võimalik haarata juhtimine oma kätte. Sellist võimalust ei saanud kasutamata jätta ning kuna valimised olid päevapoliitiliselt kõige olulisem teema, siis sellesse olid haaratud kõik kohapealsed muinsuskaitseklubid aga ka üleriigilise Rahvarinde rakukesed.

Aktiivsesse poliitikasse minemise järel jätkati võimaluste piires kohaliku külaelu arendamist ning püüti eestimeelset seltsielu edendada.

Oktoobris 1989 asutati muinsuskaitseklubi ja Hageri rahvamaja koostöös kohalik käsitööring, kus hakati õppima kanga kudumist ning rahvariiete võõde valmistamist. Osavõtjaid oli esialgu 16 kohalikku elanikku.⁷⁹ Käsitööringid tegutsevad Hageri rahvamajas tänaseni.

5.3. Jõuluaeg Hageri kirikus 1989. aastal

1988. aasta jõulupühade avalik tähistamine oli üle aastakümnete esmakordne. 1989. aastal juba teati, mida oodata ning ettevalmistused olid veelgi suurejoonelisemad, kui aasta varem. Tung kirikusse esinema oli suur. Korruga oli avastatud, et kirik kui kontsertsaal on meil siin samas ja väga lähedal olemas.

79 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi kroonika 1987-1990. L. 66.

1980. aastate lõpp oli ka aeg, kus Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku kogudused sõlmisid tihedalt sõpruslepinguid Soome ja Saksa luterlike kogudustega. Ka Hageri kogudus leidis endale mitu sõpruskogudust nii Soomest kui ka Saksamaalt. Seetõttu oli omamoodi sensatsioon, aga samas ka loogiline jätk sõprusidemetete loomisele, et vahetult enne jõule, 16. detsembril esines Hageri kirikus koor Soomest. See, et nii väikesesse külla tulevad väliskülalised, oli erakordne. Kui nõukogude ajal tuligi Eestisse soomlasi või teisi turiste, siis reeglina oli neil keelatud Tallinnast lahkumine, mistõttu oleks kontserdi andmine väikses Hageris varasemal ajal olnud praktiliselt võimatu.

Jõuluaja tegi 1989. aastal eriliseks ka see, et 25. detsember oli esmakordselt inimestel vaba päev. Veel kaks aastat tagasi poleks keegi osanud taolisest võimalusest unistadagi. Inimestel oli värskelt meeles, kuidas kiriku ukstel pandi kirja nende nimed, kes läksid jõuluõhtul jumalateenistusele. Tänapäevani meenutatakse, kuidas jõuluõhtul sõideti maalt linna kirikusse, kuna kodukirikus oleks neid ära tuntud.

1989. a jõulute ajal oli tung kirikusse nii suur, et juba järgmisel aastal peeti 24. detsembril kaks jõuluõhtu jumalateenistust.⁸⁰

26. detsembril tähistati Hageri elanikega jõuluid rahvamajas, kus inimestele rääkis Hageri koguduse õpetaja Paul Saar ja diakon Urmas Soomere. Koos vaadati filmi Jeesusest. Selle ürituse algataja ja korraldaja oli muinsuskaitseklubi. Ei ole teada, palju oli seal osalejaid, aga kahtlemata oli taas tegemist uudse üritusega ning hea koostööga kiriku ja kogukonna vahel.⁸¹

Külaaktiivi ja muinsuskaitseklubi eestvõttel oli teist korda avalikult jõulukuusk keset Hageri külaväljakut. Ka see ei olnud nõukogude ajal olnud iseenesest mõistetav.

5.4. 1990. aasta

Hageri Muinsuskaitseklubi tegevus jäi järk-järgult tagasihoidlikumaks. Põhjuseid oli mitmeid: olulisemad ettevõtmised said tehtud, inimesed väsisid, nende tegutsemise eesmärgid olid muutunud – kes tahtis poliitikasse siirduda, kes hakkas eraettevõtlusega tegelema, kes kolis mujale, kes leidis rakendust kõrgemates organites jne. Seetõttu võib öelda, et Hageri Muinsuskaitseklubi tegevus soikus 1990. aastal. Sellest aastast on teada vaid üks suurem ettevõtmine, mis oli eesmärgiks seatud juba varem, kuid mis teostus 1990. aastal – endise Hageri koolimaja asukohale mälestuskivi paigaldamine.

Ei ole teada kui paljud Hageri Muinsuskaitseklubi liikmetest juhendusid Eesti Muinsuskaitse Seltsi otsustest, kuid võimalik, et neile mõjus ka EMS-i juhatuse otsus 1990. aasta alguses, milles

80 EELK Hageri koguduse sõnaline aruanne 1990. L. 4.

81 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi kroonika 1987-1990. L. 66.

seisis: „Poliitiline olukord rahunes mõnevõrra juba 1990. aastaks ja enne Eesti Kongressi valimisi 19. veebruaril 1990. aastal võttis juhatus vastu otsuse loobuda poliitikast, et tegeleda süvitsi muinsuskaitsega.“⁸²

Hageri klubil nagu enamikel väikestel, kohalikel klubidel, puudusid vastavad oskused ja võimalused, et hakata süstemaatiliselt ja süvitsi muinsuskaitsega tegelema, mistõttu vähenes ka klubi aktiivne tegevus. Oma eesmärgi oli klubi aga täitnud, olles andnud kohalikele Hageri inimestele võimaluse Eesti iseseisvumise taotlustel kaasa rääkida.

5.5. III Hageri kihelkonnapäev 9.07.1990

Võiks öelda, et viimaseks suursündmuseks, mille organiseerimises Hageri Muinsuskaitseklubi osales, olid kolmandad kihelkonnapäevad, mis peeti Sakus. Klubil ei olnud selles suurt rolli, kuid samal päeval, 9. juunil avati Hageri kooli mälestuskivi, mis sai teoks otseselt klubi eestvõttel. See paigutati endise koolimaja alale, Konstantin Pätsi auks istutatud tamme alla. Mälestuskivi avamisel kõneles Hageri koolist, endistest õpetajatest ja ajaloost Eduard Rökk, kes oli Hageri kooli pikaajaline direktor. Laulis segakoor Loonela.⁸³

Mälestuskivilt eemaldasid katte kooli viimased õpetajad Benita Irs ja Aino Kusma. Klubi oli korraldanud rahvamaja näituse, kus olid väljas Hageri koolimajast säilinud dokumendid.

5.6. Hageri Muinsuskaitseklubi tegevuse vaibumine

1990. aastal lõppeski Hageri Muinsuskaitseklubi aktiivne tegutsemine. Protokollide või otsuste kohta klubi dokumentide hulgas ei ole. Viimastest protokollidest võib aga aimata, et inimestel ei olnud enam sellist tegutsemisindu, mis veel mõni aasta tagasi ning ka seoses avanevate riigipiiridega, tuli järjest ahvatlusi ja uusi võimalusi juurde.

Kuigi see võis tollal mõnele inimesele tunduda kummaline, et kuhu rauges ind ning miks midagi rohkemat ette ei võetud siis tagantjärele võib öelda, et sarnane tendents oli üleüldine – üle-eestiline. Ka teistes rajoonides vaibus klubiline tegevus. Järk-järgult, aasta-aastalt muutus Muinsuskaitse Seltsi tegevus professionaalsemaks, omandades talle vajalikud tegutsemisuunad. Mõned aastad 1990. aastate alguses tegutses üle-eestiline selts aktiivselt päevapoliitikas, kuid ühel hetkel vaibus ka see tegevus, sest poliitikast huvitatud muinsuskaitsega seotud isikud suundusid loodavatesse uutesse erakondadesse ning muinsushuvilised jäid organisatsiooni, selle põhitegevusega tegelema.

Seltsingute lühikese eluea kohta ütleb Riin Alatalu: „Seltsiliikumise kulminatsiooni

82 Riin Alatalu. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002, lk. 149.

83 HM. Hageri Muinsuskaitseklubi kroonika 1987-1990. L. 73.

lühiajalisuse tõttu jäid siiski pikaajalised ja elujõulised traditsioonid loomata, ei jõutud tegeleda ka usaldusmeeste võrgu kinnistamisega. 1990. aastate suured muudatused ühiskonnas tähendasid väga suuri muudatusi ka inimeste isiklikus elus. /.../ Kuna inimeste töökoormus suurenes ja erinevates eluküsimustes tekkinud konkurents nõudis pingutusi, loobuti esimeses järjekorras vabatahtlikust tööst. Algselt massiliselt noori inimesi kaasanud liikumine taandus suhteliselt kiiresti pigem nostalgiliseks pensionäride koguks.⁸⁴

Võib öelda, et Hageri Muinsuskaitseklubi oli omas ajas väga tubli. Ta püstitas eesmärgid ning vaatamata kohati kaootilisele asjaajamisele ning korraldustööle, tehti teoks praktiliselt kõik koosolekutel üles võetud teemad – vähemalt need, mis oli ühiskondlikus korras võimalik teostada. Kindlasti oli ka Hageri klubil oma teene selles, mille võtab tabavalt kokku Riin Alatalu: „Suurejooneline väljend, et Eesti Vabariigi taastamine oli oma riigi kui eestlaste kõige tähtsama mälestise taastamine, on ka tagasivaates väga tabav. Eesti riik taastati erinevate liikumiste ja rühmituste najal ja terve ühiskonna toel. Sisuliselt oli tegu talgutööga mälestistel, kus igal ühel oli oma roll ühise eesmärgi saavutamisel. Muinsuskaitseliikumine pakkus nii murenevas totalitaarses kui ka ühiskonda diferentseerivas kapitalistlikus ühiskonnas erakordse võimaluse igal inimesel osaleda poliitikas.“⁸⁵

Hageri Muinsuskaitseklubi liikmed ja klubi tegevusega seotud inimesed tegid tänuväärset tööd, andes oma panuse Eesti riikluse taastamisse talgutöö või mõne teise ettevõtmise näol.

84 Riin Alatalu. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002, lk. 155.

85 Riin Alatalu. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002, lk. 176.

Kokkuvõte

Pingelised aastad 1987–1990 olid Eesti NSV-s ärevad, huvitavad ja iga päev midagi uut pakkuvad. Inimesed olid täis uut indu, lootus suurtele muutustele kasvas iga päevaga, mida siiski varjutas ka hirm. Piire nihutati päev-päevalt laiemaks ja vabamaks. Inimesed hoidsid kokku, ka naabrid Baltikumist olid justkui omad. Soov ühiselt meelsust väljendada ja koos tegutseda, oli pea iga eestlase peas. Sellest soovist tulenevalt aktiveerusid ka Hageri inimesed ning asutasid muinsuskaitseklubi.

Tööd kirjutades, materjale läbi töötades selgus, et muinsuskaitseklubide näol oli tegemist väga jõulise seltsi liikumisega. Avalikult deklareeriti, et soovitakse väärtustada Eesti kultuuri ja olulisi mälestisi, neid kaitsta ning taastada, selle varjus, aga toimus rahvuslik ärkamine, mis viis Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamiseni.

Hageri Muinsuskaitseklubi kutsuti ellu peamiselt ühe aktiivse harrastusajaloolase – Olev Streffi – eestvõttel. Olev Streff oli juba okupatsiooni ajal kogunud isiklikust huvist lähtuvalt kohalikku ajalugu. 1980. aastate lõpus, kui tekkis võimalus avalikult tegutseda hakata, ei oodanud ta kaua ning koondas enda ümber Hageri aktiivsed inimesed. Koos seati klubile eesmärgid, mis tulenesid otseselt Hageri kihelkonna ajaloo väärtustamisest. Plaanitud ettevõtmised olid realistlikud ning klubi võimalustele kohased. Klubil oli väga hea koostöö kohaliku omavalitsuse ja kogudusega. Tänu inimeste huvile, kaasati tegevustesse kogudus, mis oli kasulik mõlemale poolele - kasvas koguduse liikmeskond ning kirik omakorda pakkus klubile kirikuruume pidulikumate ürituste läbiviimiseks, kontsertide korraldamiseks ning tutvustas inimestele okupatsiooni ajal taunitud traditsioone. Koguduse õpetaja pühitses mälestusmärke ja mälestustahvleid, õnnistas kohaletulnuid ning õpetaja ise oli oluline kõneleja. Klubi esimestel üritustel oli keeruline leida tõsiseltvõetavaid sõnavõtjaid, kuna need, kes tavaliselt sõna said, olid pigem nõukogudemeelsed. Nüüd ootas rahvas isamaalisi kõnesid ning kõnelejaid, kuid arvestades ajajärgu ebastabiilsust ning võimalikke tagajärgi, polnud alati nii kerge sõnaseadjaid leida. Kirik ja kogudus, olid aga kogu okupatsiooniaja jäänud enda veendumustele kindlaks ning neil ei olnud vaja oma põhimõtteid või isamaalisust esmalt tõestama hakata.

Hageri Muinsuskaitseklubi teostas praktiliselt kõik endale võetud ülesanded. Ta tõi kokku kihelkonna rahva nii talgutele kui pidupäevadele. Ta taastas sõjas langenute mälestustahvleid ning püstitas uued mälestusmärgid nii apteegile, Haridusseltsile, koolile kui kuulsale näitlejale Betty Kuuskemale. Muinsuskaitseklubi haris kohalikku rahvast organiseerides Eesti ajalugu puudutavaid loenguid, mille vastu oli suur huvi. Ta püüdis korjata kokku mälestusi ning vähemalt Hageri klubi esimees Olev Streff seda ka tegi ning saatis üle-eestilisse seltsi edasi. Hageri Muinsuskaitseklubi

tegi aktiivselt koostööd kohaliku kogudusega, kaasates ning organiseerides ühiselt kihelkonnapäevi, aga ka teisi üritusi. Enamike nende ürituste korraldamise initsiaatoriks oli klubi.

Samuti tegi klubi aktiivselt koostööd kohaliku majandi ja omavalitsusega. Kolhoosi ja rajooni juhid olid pidevalt klubi tegevuses kaasa löömas. Ka koostöö Kohila Rahvarindega sujus. Üheskoos kirjutati alla mitmele deklaratsioonile ning koos korraldati ja osaleti erinevatel ettevõtmistel.

Kohalike elanike vastukajad klubi tegevusele olid enamasti positiivsed. Rahvas oli väga rahul, et üks aktiivne seltskond inimesi võttis oma südame asjaks korraldada suurüritusi ning organiseeris oluliste muististe säilitamise eesmärgil talguid ja korjandusi. Rahulolu väljendus ka inimeste aktiivses osavõtus üritustel.

Suurimaks ebaõnnestumiseks võib lugeda seda, et ei suudetud Vabadussõja monumenti Kohilas taastada, mis aga võib-olla olekski olnud tollal pisut liiga suur ettevõtmine. Tänapäevaks on see monument taastatud ja omal kohal, seda küll mitte enam Hageri Muinsuskaitseklubi eestvedamisel.

Teiseks vajakajäämiseks võib pidada klubi tegevuse teatud kaootilisust. Alguses väga aktiivselt tegevust alustanud ning Olev Streffi poolt jõuliselt juhitud klubi tegusus hakkas kahanema pärast Olev Streffi suundumist põhitegevusega Kohilasse. Hageri klubil oli olemas tänuväärt tubli sekretär Vaike Bürgeri isikus, kes kirjutas üles kroonikat ja pidas paberimajanduse korras, ent puudus tugev juht. Seetõttu toimusid klubi ettevõtmised viimastel aastatel kohati juhuslikult ning mitte sihikindlalt organiseeritult. Klubilise tegevuse aktiivsuse kahanemise üheks põhjuseks oli ka tõsiasi, et inimeste huvid kandusid mujale ja seda mitte ainult Hageris. Mitmed muinsuskaitse liikumise juhtfiguurid leidsid endale rakendust poliitikas ning ka avanenud riigipiirid olid piisavalt ahvatlevad, et inimeste huvi mujale viia. Mainitud arengutendentsid mõjutasid ka Hageri klubi tegevust, mis hääbus 1990. aastal.

Hageri küla on ka tänasel päeval aktiivne. 2001. aastal loodi taas Haridusselts, kes on võtnud kohaliku elu edendamise oma südame asjaks ning korraldab ning organiseerib üritusi. Oluline on ka 2002. aastal loodud Hageri muuseum, mis leidis endale asupaiga 2004. aastal suletud küla apteegi ruumides. Vahepealsed 12 aastat olid mõned kohalikud inimesed korjanud kohalikku vanavara, aga ka mälestusi inimestelt ning need kokku kogunud, millest sai kohaliku muuseumi algvara.

Ilmselgelt on aga tänapäevaks veel vähe uuritud ning analüüsitud kohapealsete seltsingute ja rühmituste tegevusi, mis aitasid murendada nõukogude okupatsiooni ning mille kaudu inimesed püüdsid vabaduse poole. Seetõttu on edaspidigi kohaajaloo uurimine, asjakohase materjali kogumine ja arhiveerimine ning inimeste mälestuste kogumine väga vajalik mõistmaks meie lähimineküü sündmusi.

Die Aktivitäten des Hageri Denkmalschutzvereins 1987 – 1990

Über die Rolle der hiesigen Denkmalschutzbewegung in der Vorbereitung für die Wiedererlangung der Unabhängigkeit

Zusammenfassung

Estland wurde während des Zweiten Weltkrieges ein Teil der Sowjetunion. Während der russischen Okkupationszeit waren bürgerliche Initiativen verboten, darunter vor allem die Initiative des Patriotismus. Verboten war alles, das etwas mit der ehemaligen Republik Estland zu tun hatte.

Ende 1980 veränderte sich in Estland viel. Der Umbruch kam durch die Politik von Michail Gorbatschow, dem damaligen Generalsekretär des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei in der Sowjetunion. Die Menschen durften immer mehr vornehmen und es gab Protestaktionen und Versammlungen. In der Zeit haben sich viele Leute organisiert, um über Estlands Denkmalschutz zu sprechen, aber auch mit dem Wunsch, etwas für die Denkmäler und die estnische Kultur zu tun. Während der sowjetischen Zeit hat man sich wenig um alte und wertvolle Architektur, um die für die Esten wichtigen Denkmäler, aber auch um die estnische Kultur und Geschichte gekümmert. Ende 1980 war es zum ersten Mal erlaubt in der Öffentlichkeit über solche Themen zu reden.

1987 wurden an verschiedenen Orten Estlands kleine Denkmalschutzvereine gegründet. Ende 1987 waren in Estland schon ungefähr 60 kleine Gruppen. Auch in Hageri wollten Aktivisten etwas für Estlands Kultur tun, dass auch für die Zukunft bleiben würde.

Am Anfang war es nicht der Plan, dass die kleinen Gruppen auch etwas landesweit machen sollten.

Im Jahr 1987 wurde auch eine staatliche Denkmalschutzgesellschaft gegründet. Die Gesellschaft sammelte alle kleine Vereine unter sich und machte Vorschläge für die Ziele und Aktivitäten der Vereine. Es hat alles als eine Denkmalschutzbewegung angefangen, aber nach ein paar Jahren hat die Tätigkeit sich so entwickelt, dass die Organisation eine wichtige Rolle in der Vorbereitung für die Wiedererlangung der Unabhängigkeit bekam.

Die vorliegende Arbeit untersucht die Rolle des kleinen Hageri Denkmalschutzvereins, das sich am Anfang nur Denkmäler und Estlands Kultur und Geschichte gewidmet hat, und ob sich während seiner Wirkungsjahre diese Rolle verändert hat oder nicht.

Über die Denkmalschutzbewegung in Estland gibt es mehrere Bücher und Untersuchungen, weniger gibt es aber über die kleinen lokalen Vereine. Deswegen finde ich es zentral, auch über die kleinen Vereine zu schreiben und sich ihre Tätigkeiten und Bedeutung zu merken.

Für die Denkmalschutzbewegung war vor allem die Aufschreibung der Erinnerungen der

älteren Leute wichtig. Während der ganzen Okkupationszeit konnte man in der Schule Estlands keine Geschichte so lernen, wie sie einmal stattgefunden hatte. Man durfte in der Schule über die ehemalige Republik Estland gar nicht sprechen, und so haben die neuen Generationen nicht viel Wissen über die Vergangenheit. Ende 1980 haben die Denkmalschutzvereine über ganz Estland viele Erinnerungen aufgeschrieben, die für zukünftige Generationen behalten werden.

Das Hageri Denkmalschutzverein, das im April 1987 gegründet wurde, hat sich gleich am Anfang eine Liste seiner Tätigkeiten gemacht. Auf der Liste stand: Aufschreibung der Erinnerungen der Lokalbevölkerung, Aufräumung auf dem Hageri Friedhof, Seminare über Estlands Geschichte für sowohl Kinder als auch Erwachsene, Organisierung der ehemaligen Hageri Kirchspieltage, neues Denkmal für eine aus Hageri stammende bekannte estnische Schauspielerin, Denkmäler für das ehemalige Bildungsverein und die ehemalige Hageri Schule, und vieles mehr.

Die Menschen in Hageri waren sehr aktiv. Viele Leute haben die Geschichtsseminare besucht, aber machten auch gerne freiwillige Arbeit auf dem Friedhof und anderen Stellen. Der Verein veranstaltete sehr gut organisierte Kirchspieltage im Juni 1988 und hat danach eine historische Karte über das Kirchspiel Hageri mit Fotos herausgegeben. Eine große Rolle spielte auch die Zusammenarbeit mit der Gemeinde der Kirche in Hageri. Die Kirche war in der Sowjetzeit geächtet. Ende 1980 durfte man wieder öffentlich in die Kirche gehen und die Kirche wurde immer wichtiger für die Menschen. So wurde zu verschiedenen Veranstaltungen Pastor der Gemeinde eingeladen, aber viele Veranstaltungen haben auch in der Kirche stattgefunden. Wenige Jahre früher wäre so etwas unmöglich gewesen.

1988 hatte das Hageri Denkmalschutzverein eine enge Zusammenarbeit mit anderen Organisationen, die sich auch mit Estlands Souveränität und der Wiederherstellung der Republik Estland beschäftigten. So hat das Hageri Verein mit anderen hiesigen Organisationen zusammen (Den Grünen und Der Volksfront) eine Deklaration für ganz Estland unterschrieben, in welcher stand, dass sie gegen die alte Lebensweise, gegen die Macht, die sich nicht direkt wählen lässt, gegen die Geheimhaltung und die Geheimnistuerei, gegen die Verfälschung der Geschichte, gegen die für die Natur belastende Produktion, gegen die Feindschaft und Intoleranz nationalen Sachen gegenüber treten wollen, und so weiter. Unterstützt wurde der Reformkurs aus dem Jahre 1985, die Volksmacht, die Ausarbeitung eines neuen, demokratischen Wahlgesetzes und Grundgesetzes, der Bund der souveränen Republiken, die Veröffentlichung Dokumente und Archive, der Fortbestand der historischen Erinnerung, die Verehrung allgemeiner Mäler und Erinnerungsmäler des Volkes, Toleranz und Menschenwürde, die Kulturautonomie aller estnischen Minoritäten, die Ankündigung der estnischen Sprache als Staatssprache und die Festsetzung estnischer Staatsbürgerschaft, und so weiter.

Damit hat der Hageri Verein schon einen ersten Schritten gemacht bei der Wiedererlangung der Unabhängigkeit.

1989 fand ein wichtiges Ereignis statt, in dem das Hageri Verein die Wiedereröffnung der Denkmäler für die im Krieg gefallenen Männer im Hageri Kirchspiel organisierte. Die Denkmäler standen in der Kirche, waren aber Ende 1940 übermalt worden. Nun hatte der Verein die Denkmäler gereinigt und wieder zugänglich gemacht. Das war von grosser Bedeutung für die Menschen in Hageri.

Ende 1989 waren in Estland Wahlen für die Lokalverwaltung. Dieses Mal kamen die Kandidaten in Hageri alle vom Denkmalschutzverein – also die Leute, die sich durch ihre Tätigkeit im Verein bekannt gemacht hatten.

Ende 1989 wurden die Aktivitäten des Vereins immer weniger. Das war üblich in Estland. Aus der Denkmalschutzbewegung wurden mehrere politische Bewegungen und so auch im Hageri Verein. 1990 hat der Verein seine Tätigkeit beendet. Die Mitglieder hatten andere Herausforderungen und Interessen. Doch fast alle Aufgaben, die sich das Verein während seiner Wirkungsjahre vorgenommen hatte, hatte es zu diesem Zeitpunkt auch erfüllt.

Mit der vorhandenen Arbeit wird gezeigt, dass das Hageri Denkmalschutzverein eine große Rolle in den Jahren 1987 – 1990 in Hageri spielte. Auch hatte der Verein durch die Aktivitäten einen politischen Hintergrund und hat dadurch in seiner Gegend bei der Vorbereitung für die Wiedererlangung der Unabhängigkeit mitgeholfen.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiivimaterjalid

Hageri muuseum (HM)

Hageri Muinsuskaitseklubi loengutes osalejate nimekirjad

Hageri Muinsuskaitse Klubi loomise käsikirjaline protokoll, 14.04.1987

Hageri Muinsuskaitseklubi otsuse projekt 1987. a detsember

Hageri Muinsuskaitseklubi pass nr 1

Hageri Muinsuskaitseklubi tööplan 1987. aasta detsembrist kuni suveni 1988

Hageri Muinsuskaitseklubi üldkoosoleku protokoll 14. oktoober 1987

Hageri Muinsuskaitseklubi kroonika 1987-1990. Koost. Vaike Bürger

EELK Hageri koguduse arhiiv

EELK Hageri koguduse sõnaline aruanne 1979

EELK Hageri koguduse sõnaline aruanne 1989

EELK Hageri koguduse sõnaline aruanne 1990

Publitseeritud allikad ja kirjandus

Alatalu, Riin. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002: rahvuslikust südametunnistusest Eesti NSV-s omaniku ahistajaks Eesti Vabariigis. Tallinn, 2012

Arjakas, Küлло. Eesti Muinsuskaitse Selts ja Eesti Evangeelne Luterlik Kirik pöördelisel ajajärgul 1987-1991. – Usk vabadusse. Artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel. Koostanud Anne Velliste. Tallinn, 2011, lk 104-131

Eesti Muinsuskaitse Selts 25. Koostaja ja tegevtoimetaja Jaan Tamm. Tallinn, 2012

Hirvepark 1987. 20 aastat kodanikualgatusel, mis muutis Eesti lähiajalugu. Toimetaja Tõnu Tannberg. Tallinn, 2007

Kelam, Tunne. Kiriku sõnum. – Usk vabadusse. Artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel. Koostanud Anne Velliste. Tallinn, 2011, lk 48-57

Kohila rahvakoosoleku resolutsioon – Ühistöö, 20.10.1988

Kraut, Ants. Muinsuskaitseklubid ja kultuurimälestiste kaitsjad asutavat kogu asutamas. – Eesti Muinsuskaitse Selts 25. Koostaja ja tegevtoimetaja Jaan Tamm. Tallinn, 2012, lk. 54-75

Lisa ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi 28 jaanuari 1988 otsusele – Ühistöö, 11.02.1988

Raplamaa rahvakoosoleku läkitus Eestimaa elanikele – Ühistöö, 18.08.1988

Soomere, Tarmo. Tõrvikuid läites. – Usk vabadusse. Artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel. Koostanud Anne Velliste. Tallinn, 2011, lk 240-251

Tõnisson, Tõnis. Ükskord me võidame.... Tagasitulekutee raske algus. Ajakirjaniku märkmeid taasiseseisvumise algusest. Rapla, 2008

Usuasjade Nõukogu voliniku Rein Ristlaane kiri EKP Keskkomitee sekretärile Mikk Titmale olukorrast usuühingutes Eestis, Lätis ja Leedus 2 märts 1989 – Usk vabadusse. Artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel. Koostanud Anne Velliste. Tallinn, 2011, lk 162

Velliste, Trivimi. Eesti Muinsuskaitse Seltsi tekkelugu ja väljakujunemine. – Eesti Muinsuskaitse Selts 25. Koostaja ja tegevtoimetaja Jaan Tamm. Tallinn, 2012, lk. 26-53

Velliste, Trivimi. Saateks – Eesti Muinsuskaitse Selts 25. Koostaja ja tegevtoimetaja Jaan Tamm. Tallinn, 2012, lk. 8-9

Velliste, Trivimi. Usk teeb vabaks ja tugevaks. – Usk vabadusse. Artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel. Koostanud Anne Velliste. Tallinn, 2011, lk 9-13

Ajaleheartiklid

Haamer, Eenok. Äramärkimist vääriv aastapäev – Eesti Kirik, 5.12.2012

Hindremäe, Aare. Muinsuskaitsepäev Inglisele – Ühistöö, 24.01.1989

Laos, Ester. Jõulunädal – Ühistöö, 29.12.1988

Laos, Ester. Kihelkond sai elujõudu – Ühistöö, 2.07.1988

Laos, Ester. Konsolideerusimegi – Ühistöö, 24.01.1989

Laos, Ester. Rõõm ühest päevast – Ühistöö, 21.06.1988

Mägi, Krista. Kas kodanike komiteede lugu saab käsitada vaimse kultuuri pärandina? – Nädalise Lisaleht Koduloolane, 13.august 2011

Pauska, Maaja. Mälestustahvel pole enam vaenlane – Ühistöö, 19.02.1989

Raplamaa rahvakoosoleku läkitus Eestimaa elanikele – Ühistöö, 18.08.1988

Streff, Olev. Asutati Hageri muinsuskaitseklubi – Ühistöö, 30.05.1987

Streff, Olev. Kodukandi muistsed külad. – Kohila. Kohila sovhoosi administratsiooni partei-ametiühingu- ja komsomolikomitee infoleht nr 1, jaanuar 1988

Olev Streff. Leiud rabast. J. Kruusi 1973. a kirjutiste järgi. – Kohila. Kohila sovhoosi administratsiooni partei- ametiühingu- ja komsomolikomitee infoleht nr 8, august 1988

Sõalsepp, Ott. Sündis Lõuna-Harju muinsuskaitse ühendus – Ühistöö, 6.12.1988

Šank, Ester. Intervjuu ideoloogiasekretär Silvi Metsaga – Ühistöö, 26.05.1988

Šank, Ester. Mida teha Hageriga? – Ühistöö, 9.07.1987

Šank, Ester. Paratamatu muinsuskaitse – Ühistöö, 17.03.1988

Tõnisson, Tõnis. Mäletamisest ja mälestuste tähistamisest – Raplamaa sõnumid, 23.07.2012

Ülle Udam. Hageri II kihelkonnapäev – Kodukant. Kohila valla infoleht, juuni 1998

Veetamm, Ilme. Katkeid ühe majandi klubijuhataja kirjapanekuist – Ühistöö, 21.11.1987

Veetamm, Ilme. Kokku kutsutud oli kogu kihelkond – Ühistöö, 14.06.1988

Õunapuu, Virve. Hageri kirikumõisast: mõisas olnud kunstikoolist said tuule tiibadesse mitmed Euroopa suurusjärgu kunstnikud. – Oma vald, 17.06.2012

Lisad

Lisa 1. 29 loengut Eesti ajaloo teemadel

Lisa 2. Ajalooline Hageri kihelkonnakaart, 1988.a. (2 lehekülge)

Lisa 3. 1988. a. Jõulunädala programm (2 lehekülge)

Lisa 4. Maailmasõjas ja Eesti Vabadussõjas langenute mälestustahvlite taasavamine ja pühitsemine.

Hageri kirikus, 19. veebruaril 1989 kell 15.00. Laululeht. (2 lehekülge)

Lisa 5. Eesti Vabadussõjas ja I maailmasõjas. Hageri kihelkonnast langenute mälestustahvlite taasavamine Hageri kirikus 19. veebruaril 1989.a. Lahkunute nimedega voldik. (4 lehekülge)

LISA 1

29 loengut Eesti ajaloo teemadel

1. Eestlaste päritolust	-M. Mandel
2. Eestlaste vaimumaailmast muinasajal	-H. Valk
3. Muistne vabadusvõitlus	- M. Mandel
4. Eestlaste vaimumaailmast keskajal	-L. Vahtra
5. Eesti keskaja uurimisprobleeme	-P. Raudkivi
6. Reformatsioon	-J. Kivimäe ?
7. Liivi sõja ajastu	-M. Laar, J. Kivimäe ?
8. Kuldne Rootsi aeg	-
9. Põhjasõda	-
10. 18. sajand Eestimaaal	-M. Laur
11. Baltisakslased	-R. Helme, I. Jürjo
12. Arkamisaeg	-M. Laar
13. Venestusaeg	-M. Laar
14. Aatemehed ja majandusmehed	-R. Ruutso
15. 1918-1920	-H. Valter
16. EV Põhiseadus ja parteid	-K. Arjakas
17. L. dets. ülestõus	-M. Sarapuu
18. Kultuuripoliitika EV-s	-R. Ruutso
19. Vaikiv ajastu Eestis	-M. Laar
20. 1939-1940	-K. Arjakas
21. 1941	-M. Laar
22. 1944	-M. Laar
23. Eestlased saksa sõjaväes	-H. Valter
24. Metsavennad	-M. Laar
25. Kollektiviseerimine	-E. Laasi

K. Arjakas	Eesti rahvusriikluse	teemast	29. III
H. Valter	Eesti	1918-1920	5. IV
E. Laasi	Eesti majandusajalust	1920-1940	12. IV
K. Arjakas	"Rahv. liikumine"		17. IV

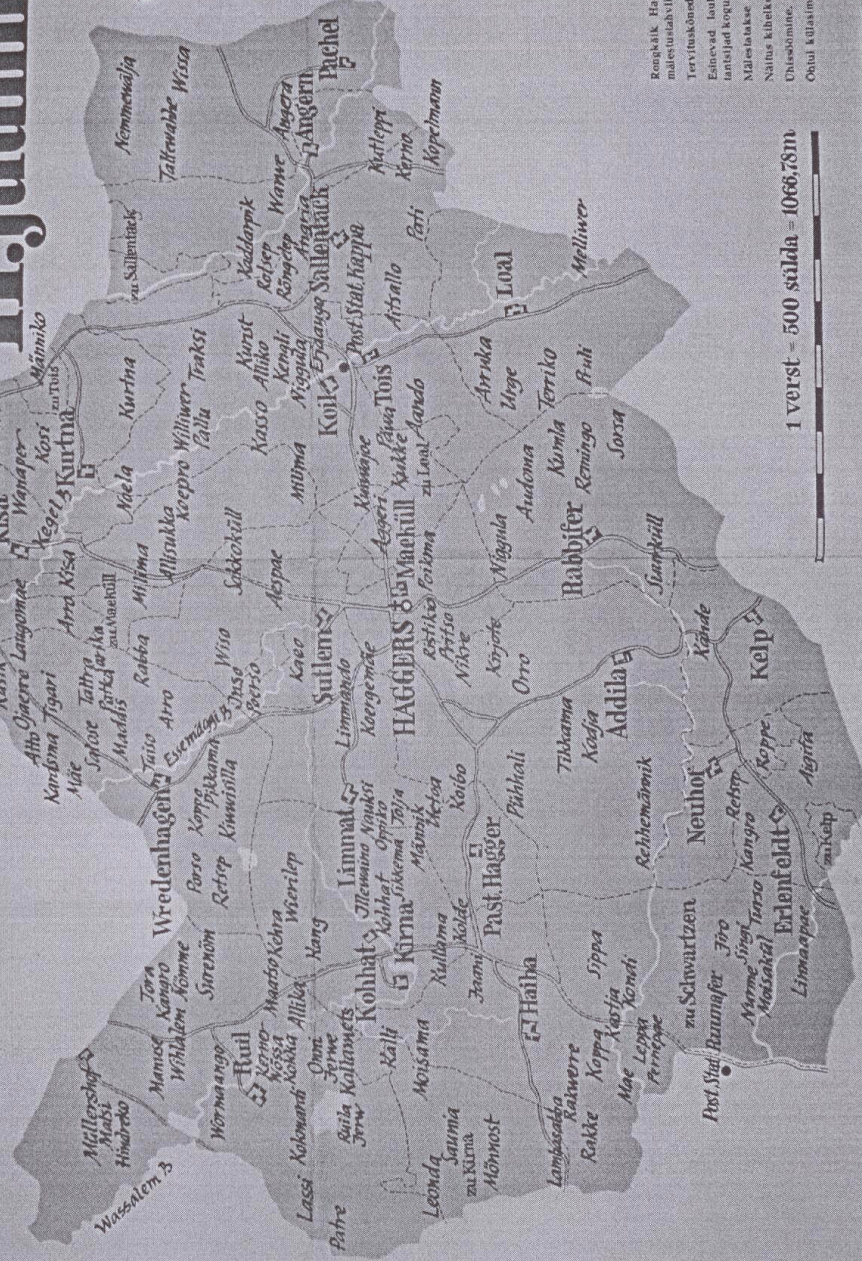
Relev

HAGERI KIHIKONNA

PÄEV 11. juunil '88

Hageri
rahvamaja
õue peal,
kell 11.00

Rongkalk Hageri Hardusvetli asutamise mälestuseks avamiseks.
Tervituskõned ja ettekannded.
Esimised laulu- ning pillikoored, rahvelantsijad kõrg kihelkonnast ja mujalt.
Märtsiaakse Hageri kulleritigeasak.
Salmu kihelkonna ajalost.
Ühisõmine. Tõlksad pühetid.
Õhtul külastamine.

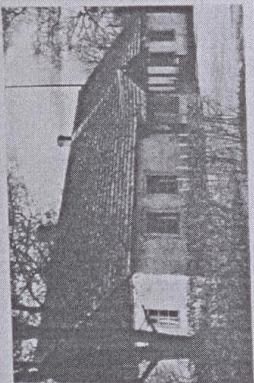
1 verst - 500 sülda - 1066,78 m

HAGERIST JA HAGERI KIHLIKONNAST

Kihlikonnast on kaardustatud Hageri küla mehed ja naised, kes on andnud lohte mere ajaloole nii Lühisa alika jooksul kui ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

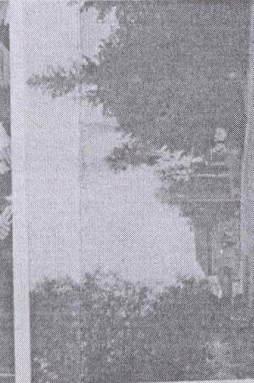
Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

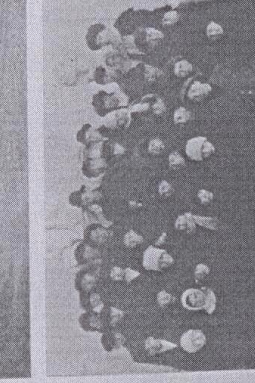
1. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

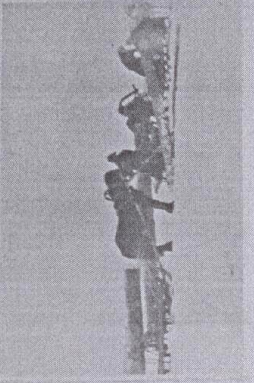
2. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

3. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

4. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

5. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

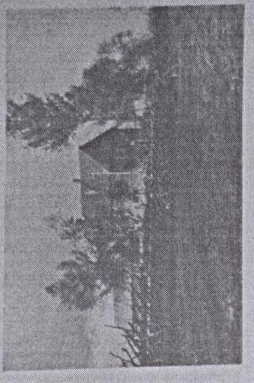
6. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

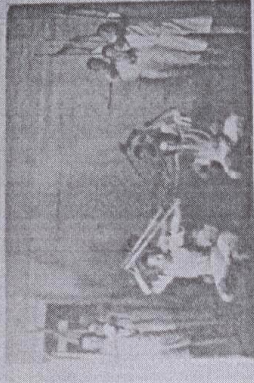
7. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

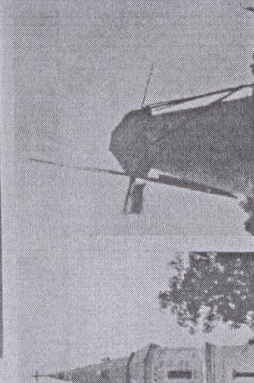
8. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

9. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

10. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

11. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

12. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

13. Hageri kihlikonnast on kaardustatud ka 1316-1320. aastatel harjumaalises rühmas kaasa võtnud aegade algusest.

Jõulunädala

K A V A

21. detsember

Kutsume kõiki väikesi lapsi, kel soov valmistada jõuikingitus emale või isale, vanemale või vanaisale, Kohila sovhoosi saali kell 17.00. Võtke kaasa käärid, pihlatsid, liim, paberid, riiet, lõnga, niiti ja paar nõela.

Optime ka pakikima kingitusi!

24. detsember

Kell 15.30 Keskväljakul jõulunädala avamine.

Hageri kirikus:

kell 17.00 jõulumuusikat

kell 18.00 jõuluõhtu jumalateenistus

Kohila palvemajas:

kell 17.00 jõuluõhtu jumalateenistus

25. detsember

Hageri kirikus:

kell 10.00 Kihelkonna laste jõuluhommik.

Jõuluhommikul saavad

rõõmu emad, isad, vanaemad

ja vanaisad ning pisipere.

Teile laulavad lapsed Kohila

lasteaedadest, Sakust, Noored

Kohila Keskkoolist, Männi

tüdrukud jt.

Buss väljub kell 9.30 alevist

Kell 12.00 I. jõulupüha jumalateenistus

Kohila palvemajas:

kell 11.00 I. jõulupüha jumalateenistus

kell 16.30 Lastele «Jõulud Petlemas»

kell 19.00 Jõulukava noortele

Kohila Keskkooli saalis:

kell 19.00 ans «Talong» jõuluprogramm

Jõuluõõl

... süttad sa värviküllased kuun-
lad vaigust lõhnaval kuusel, et unistada
valgus- ja soojusmüsteeriumis. Jõulu-
kütüla sära annab hingejõudu, kuuse-
lõhn umastab kannatused. Ajajätkku vai-
buvad kõik mured. Hingeks on vaid rõ-
hu... soojus... sära

Igavik...

Kes suudab mõõta su algust
ja lõppu! Kes ütleb millal algas igavene
võitlus valguse ja varjude vahel. Ja kas
ei võitle hämar õõ valguse säruga veel
tänapäeval, küll linnuteel ja päikes-
müsteeriumis... Enam valgust, palju sä-
raküümaid jõuluõõl ja rohkem hingelist
soojust ja üksteisest arusaamist. Ja kas
ei muutu jõuluõõ täiuslikuks just siis,
kuü süttame ühegi kütüla kaasinihin-
ges säravalt põlema. Sa ei suuda aimata,
kuis selle sõprussõna järele januneb nii
monaõõ õõsse uppuv hing...

Kodu... keduõõ

Õhk muudab soojemaks ja armsamaks
meie kodualevi ka sinu poolt kaunistatud
koduaken ja keduõõ. Just nii, et tunneks
õõ rändaja: Meie kodualevisse on saa-
hunud jõulupüha, oma rahu ja säruga.
Meie rahval on lootust... igatsust...

26. detsember

- Hageri kirikus:
kell 12.00 2. jõulupüha jumalateenistus
Fiidimuusikat Maie Maidrelt
- Kohila palvemajas:
kell 18.30 2. jõulupüha jumalateenistus
Keskkooli saalis:
- kell 15.00 Kirjandushommik
- kell 20.00 Kihelkonna jõulukontsert

27. detsember

- Kell 17.30 Lastele lumelinna muinasjutt
- Kell 20.00 Muusikamaja vanamuusika kontsert Kohila sovhoosi saalis

28. detsember

- Kell 16. Tordishow lastele alevi söökias Ootame magusaid kooke, kauneid jõulutorte või pisikesi piparkooke neilt, kelle süda rõõmustab koos lastega.
Eelregistreerimine hiljemalt 25. detsembriks tel. 33-647.
- Hageri kirikus:
Kell 18.00 Jõulumuusika õhtu
Evangeeliste Kristlaste-papistide kogudus Kohila koguduse ja Hageri koguduse koorid ning solistid

31. detsember

- Hageri kirikus:
kell 18.00 Vana-aasta õhtu jumalateenistus
 - Kohila palvemajas:
kell 18.30 Vana-aasta jumalateenistus
Alevi kuuse juures:
kell 00.30 Võtke kaasa vaikides süüta-mata küünlad, tulge tasahilju luule ja aate vaida. Võtke kaasa hinges ainsam valguse kiir, mis tulnud käsitama piimeluse mantlit tuus endaga elustavat soojust.
- Teiega laulavad segakoor «Loonela», Kohila koguduse noortekoor. Õnnistust jagavad õpetaja Saar ja õpetaja Puu.

UUSAASTA ÖÖL KOHILA KESKKOOLI SAALIS

TANTS KOIDUNI

23. detsember — 31. detsember
Kohila sovhoosi saalis
avatud TIINA REINSALU
graafika NÄITUSMÜÜK.

LISA 4-1

I. MAAILMASOJAS JA EESTI VABADUSSOJAS
LANGENUTE MÄLESTUSTAHVLITE
TAASAVAMINE JA PÜHITSEMINE

Hageri kirikus, 19. veebruaril 1989 kell 15.00

Alguslaul

1. Kui kotkatiivul oled kannud Meid, Issand, oma armuga; Meil palju varaks oled annud, Kuid kaalim kõigest isamaa, See oma maa, kuldkodupind, Mis vabaks ostnud verehind.
2. Nüüd seisame siin suures ilmas Kui rahvas oma jala peal, Sest, Issand, tänu pisar silmas, Sind kindel kindel laulu hääl See pole mitte meie töö, Su arm see murdis mureöö.
3. Me maa on vaba, vabaks jäägu Ta Sinu helde hoiu all, Ka vaimu pooldest vabaks saagu Ta töö helgil heledal. Nii, Issand, kaitsku meie maad Su kaitseka tiivad vägevad.

Koorilaul *Loovalt - EESTI LIPP*

K õ n e *Siis järelikor - Hagevi elavik*

Koorilaul *Loovalt - Hamaa mälestus*

K õ n e *Olev striff - MK Seits liimas*

Mälestustahvleilt kätte avamine

Koorilaul *Siis negadur keelid*
Agro kummit, Agan duu, Hing laane, ilno karu

Pühitsemistalitus *ep. Paul Saar*

Langenute mälestamine *ep. Paul Saar*

Koorilaul *Siis. Mõnne murevõid*

Mälestuslaul

1. Igavene mälestus Vaenuväljal langenuile!
Aateilma lõpmatus Loites lahti läinud neile.
Kroon neil hülgab surmasuus. Igavene mälestus.
2. Igavene mälestus Tormis langend vendadele!
Noor ja õitsev igatsus Heitis ohvrialtarile;
Ilu mattis ahastus. Igavene mälestus!
3. Igavene mälestus Isamaa eest surnutele!
Kodupinna vabadus Nende verest koitis meile.
Sügav, sügav kummardus — Igavene mälestus!

Palve ja õnnistamine

Koorilaul *Loovalt - Meie jämal Eest!*
Lõpulaul

1. Mu isamaa, mu õnn ja rõõm, kui kaunis oled sa! Ei leia mina iial tääl see suure, laia ilma pääl, mis mull' nii armas oleks ka, kui sa, mu isamaa!
2. Sa oled mind ju sünnitand ja üles kasvatand! Sind tänan mina alati ja jään sull' truuks surmani! Mull' kõige armsam oled sa, mu Kallis isamaa!
3. Su üle Jumal valvaku, mu kallis isamaa! Ta olgu sinu kaitseja ja võtku rohkest õnnista, mis iial ette võtad sa, mu kallis isamaa!

Õnnustest Murevõid.

Loovialt, Priim kallis ande

LISA 5-1

EESTI VABADUSSÕJAS

JA

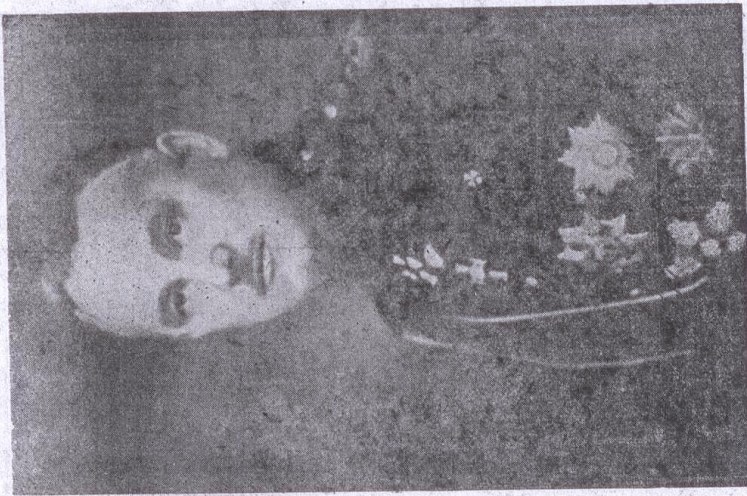
I MAAILMASÕJAS

Hageri Kihelkonnast langenute
mälestustahvlite taasavamine

HAGERI KIRIKUS

19. veebruaril 1989. a.

LISA 5-2

AU EESTI VABADUSSÕJAS
1918-1920 LANGENUTELE

EDUARD UTORP	JOHANNES DÄTMAR
JOHANNES MATESEN	KARL TAMM
HANS KARM	JAAN KRAAM
AUGUST SUNNI	AUGUST MENDEL
AUGUST TENDAL	AUGUST GRÜNBERG
MART NESSELMANN	JULIUS MÄE
JOHANNES KUUSER	ALFRED TUMMELTAU
JOHANNES GUTMANN	JOHANNES WILD
HANS INDUS	ALEKSANDER MAGNUS
JÜRI TORGO	JÜRI SOOMANN
JULIUS KALAMIN	AUGUST TIKENBERG
EDUARD SOMMER	JOHANNES PIKMANN

OLE USTAV SURMANI

SUIS TAHAN MA SULLE ELU KROONI
ANDA

AU ILMA SÕJAS 1914-1917
LANGENUTELE

EDUARD REINTAM	RUDOLF MILDEBERG
JOHANNES MIKKER	AUGUST TARUTIN
PRIIDIK TELLER	JOHANNES KOLFELD
OTTO KRAAM	OTTO KALDA
MART ROSENBERG	OTTO AUSMEES
AUGUST KEIGLA	WILEM KASESABA
JÜRI LEPPIK	OTTO KASENDORF
PAUL ANSON	JOHANNES SUITSLEF
KARL ROMANDI	JOHANNES SEMIDOR
MART KUUSK	AUGUST REINWALD
EDUARD HOLM	OTTO TORI
HANS MILDEBERG	EDUARD WILDEBERG
JOHANNES REINOK	PAUL WESTENBERG
AUGUST ISRAEL	ALEKSANDER WAHTMANN

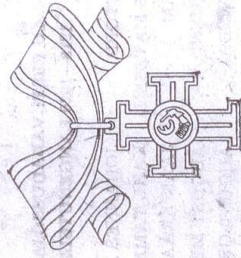
OLE USTAV SURMANI

SUIS TAHAN MA SULLE ELU KROONI
ANDA

LISA 5-3.

HAGERI KIHELKONNAST PÄRIT
VABADUSRIISTI KAVALERID

+

AU ILMA SOJAS 1914-1917
LANGENUTELE

MART KRIST JOHANNES TEEPAS
HANS LIIBIHT ALEKSANDER
EDUARD WILLART JERSMANN
JUHAN PUDIWERE AUGUST REISPAS
JOHANNES NEFFELD WILLEM ISRAEL
JOHANNES LINTS JUHAN JAKOBSON
OTTO KLAPP JOHANNES ARO
EDUARD WAGUR JAKOB TOMPS
PAUL SIBERG JURI TOMINGAS
JOHANNES WELIA GUSTAV GRÜNWARD
AUGUST WELIA AUGUST TIKENBERG
JURI REKAIT WOLDEMAR KIISA
MARTIN LORD HANS MATESEN
JAAH TAUMI HANS PAULMANN

OLE USTAV SURMANI
SIIS TAHAN MA SULELE ELU KROONI
ANDA

VABADUSSÕJA KÄIK

1918. a.

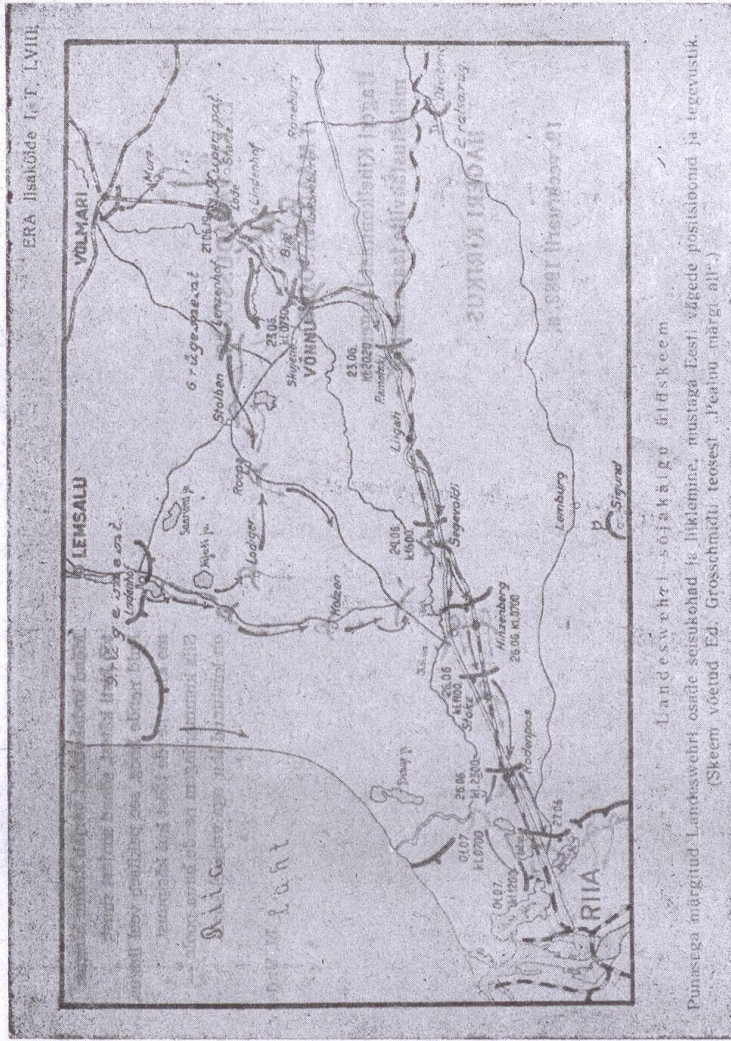
- 28. nov. — Narva vallutati punavägede poolt
- 08. deis. — Jõhvi ja Võru mahajätmise
- 16. deis. — Rakvere langemine
- 17. deis. — Valga langemine
- 21. deis. — Tartu langemine
- 23. deis. — Laidoner määratakse Vabariigi Sõjavägede Ülemjuhatajaks
- 24. deis. Tapa jäetakse maha

1919. a.

- 03. jaan. — Punaväe pealätung peatatakse
- 09. jaan. — Tapa vallutamise
- 12. jaan. — Rakvere vallutamise
- 14. jaan. — Tartu vallutamise
- 18/19. jaan. — Narva vallutamise
- 30/31. jaan. — Paju lahing
- 31. jaan. — Peiseri vallutamise
- 01. veebr. — Valga ja Võru vallutamise
- 16. veebr. — N-Vene punaväe uus pealätung — 24. mai
- 15. mai — sõjategevuse ülevõimise N-Vene territooriumile
- 19. juuni rüürautumise
- 23. juuni — Vast Landeswehri üle

1920. a.

- 02. veebr. — Eesti-Vene rahulepingu allakirjutamine Tartus

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Sigrid Põld sünd. 29.12.1977

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

**bakalaureusetöö „Hageri Muinsuskaitseklubi tegevus aastatel 1987 – 1990
(Kohaliku muinsuskaitse liikumise rollist iseseisvuse taastamise ettevalmistamisel)“,**

mille juhendaja on prof. Tõnu Tannberg,

1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 17. mail 2013